

Ἡ Σοφιολογία στό οἰκουμενικό ἄνοιγμα τοῦ Δευτεροησαΐα. Διάλογος μέ τή θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου

ΕΥΑΝΘΙΑΣ ΑΔΑΜΤΖΙΟΓΛΟΥ*

Τò προφητικό ὑπόβαθρο πού ὑποκρύπτεται στόν ὕμνο τῆς Σοφίας τοῦ Ἰώβ 28 μέ τίς παράλληλες ἀναφορές του στόν Βαροῦχ 3,4-4,3¹ φαίνεται νά ἔχει ἄμεση σχέση καί μέ τόν Δευτεροησαΐα (ΔΗ)². Αὐτό δηλώνουν καθαρά οἱ παράλληλοι στίχοι Ἰώβ 15,7-8 καί Ἡσ. 40,13-14³, ὅσο ἐπίσης καί Βαο. 4,3 μέ Ἡσ. 42,8⁴. Ἡ διαπίστωση αὐτή ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιά τόν ἐρευνητή τῆς βιβλικῆς Σοφιολογίας, ὥστε νά ἐπιμείνει στό κείμενο τοῦ ΔΗ, τò ὁποῖο κατά πρωτότυπο τρόπο χρησιμοποιεῖ τή γυναικεία συμβολική γλῶσσα γιά τόν ἕνα Θεό τοῦ Ἰσραήλ (Ἡσ. 49,14-15: 66,13). Εἶναι ἄραγε τυχαῖο αὐτό; Ὑπάρχει πράγματι σοφιολογική σκέψη στό ΔΗ; Ποιούς συλλογισμούς περιέχει αὐτή; Πῶς γίνεται μία θηλυκή παράσταση νά σχετίζεται ἄμεσα μέ τόν ἕνα Θεό τοῦ Ἰσραήλ; Γιατί συμβαίνουν ὅλες αὐτές οἱ θεολογικές διεργασίες στήν ἐποχή μετά τήν αἰχμαλωσία; Ἔχει σχέση μέ τò ἄνοιγμα τοῦ προφήτη πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς καί ποιούς; Πῶς δημιουργεῖται ἡ οἰκουμενική προοπτική πού γί-

* Ἡ Εὐανθία Ἀδαμτζιόγλου εἶναι Δρ Θ. ἔχει δημοσιεύσει πολλές βιβλικές μελέτες γιά τή γυναικεία. Εἶναι τακτικό μέλος τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς γιά τὰ γυναικεῖα θέματα τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί τῆς ἐλληνικῆς ὁμάδας τῆς Πανευρωπαϊκῆς Ἐταιρείας Γυναικῶν στή Θεολογική ἔρευνα (ESWTR).

1. Στή μελέτη μου «Οἱ ἀπαρχές τῆς Βιβλικῆς Σοφιολογίας, Ἰώβ 28 καί Βαροῦχ 3,9-4,4» ΔΒΜ 2011,29Β (ὑπό δημοσίευση) 29Α/2011 (ὑπό ἐκδοση) ἀναλύονται διεξοδικά τὰ κείμενα.

2. Σχετικά μέ τόν Δευτεροησαΐα βλ. ΚΑΪΜΑΚΗ ΔΗΜ. Β., *Σιών καί Ἱερουσαλήμ στόν Δευτεροησαΐα*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 11 ἐξ.

3. Ἰώβ 15,7-8 «τί γάρ; μή πρῶτος ἀνθρώπων ἐγεννήθης; ἢ πρὸ θινῶν ἐπάγης; ἢ σύνταγμα Κυρίου ἀκήκοας; ἢ συμβούλω σοὶ ἐχρήσατο ὁ Θεός, εἰς σέ δέ ἀφίκετο σοφία;» μέ τὸ Ἡσ. 40,13 «τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου καί τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐχρημάτισε, ὃς συμβιβᾷ αὐτόν».

4. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχουν τὰ παράλληλα Ἡσ. 42,8 «τὴν δόξαν μου ἐτέρω οὐ μὴ δώσω οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς» καί Βαο. 4,3 «μὴ δῶς ἐτέρω τὴν δόξαν σου καί τὰ συμφέροντά σου ἔθνη ἄλλοτρίω» Βαο. 4,3.

νεται τὸ πεδίο ἀνάπτυξης τῆς βιβλικῆς σοφιολογίας; Ποιά σχέση μπορεῖ νὰ ἔχει μὲ τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας; Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐρωτήματα πὸν ἀπασχολοῦν τὸν ἐρευνητὴ ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσει ἀναλυτικὰ τὰ βιβλικὰ κείμενα καὶ μάλιστα αὐτὰ στὶς Παροιμίες⁵.

Παράλληλες ἀναφορὲς μὲ τὸν ΔΗ σὲ συνοπτικὴ ὅμως μορφή ὑπάρχουν καὶ στὸ Ἱερ. 10⁶. Οἱ προφήτες Βαροὺχ καὶ Δευτεροησαΐας (ΔΗ) ἀναπτύσσουν τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοὺς ἀναλυτικὰ καὶ ἀπὸ τὶς διαφορὲς πὸν ἔχουν μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς τὴ διαφοροτικὴ ἱστορικὴ τους συνάφεια.

Ὁ μαθητὴς τοῦ προφήτη Ἱερεμία Βαροὺχ ἀπαιτεῖ μὲ προστακτικὸ ὕφος τὴν ἰουδαϊκὴ ἀποκλειστικότητα γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του, Βαρ. 4,3. Μοιάζει νὰ ἀπευθύνεται στοὺς Ἰουδαίους σὲ αὐστηρὸ ὕφος. Τὴν ἴδια ἀποκλειστικότητα ζητᾷ καὶ ὁ ΔΗ ἀλλὰ μὲ πολὺ διπλωματικὸ τρόπο, γιὰ τὴν ἀποδίδει μόνον στὸ Θεὸ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ὄχι στοὺς Ἰουδαίους, Ἡσ. 42,8. Οἱ συνομιλητὲς του, ὅμως, δὲν εἶναι οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ τὰ ἔθνη. Ὁ ΔΗ δὲν παίρνει οὔτε εἰρωνικὴ οὔτε ἀμυντικὴ στάση ἀπέναντι στὰ ἔθνη. Διαθέτει δικούς του ὄρους. Παρηγορεῖ καὶ στηρίζει τὸ λαὸ του, ἀλλὰ δὲ διστάζει νὰ ἀνοίξει τὸν διάλογο μὲ τὰ ἄλλα ἔθνη. Σὲ αὐτὸ τὸ οἰκουμενικὸ ἄνοιγμα πὸν κάνει, ἐπικαλεῖται μὲ παρηγορία τὴν κοινὴ ἀνθρώπινη λογικὴ καὶ καταθέτει τὰ δικά του ἐπιχειρήματα.

Ποιοὶ εἶναι οἱ συνομιλητὲς του; Πῶς περιγράφονται οἱ ἄλλοι λαοὶ στοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται;

Τὰ ἔθνη στὰ ὁποῖα ἀπευθύνεται ὁ ΔΗ δηλώνονται στὸ κείμενο μὲ τρεῖς λέξεις: ἔθνη עַמִּים, νῆσοι עִיִּים, καὶ λαοὶ עַמְמִים⁷. Ὑπάρχουν καὶ ἀναλυτικὲς περιγραφές.

5. Παρακινήθηκα στὴ ἔρευνα αὐτὴ ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ GOTTFRIED VANONI στὴ Silvia Schroer μὲ τὸ ἄρθρο του «Göttliche Weisheit und nachexilischer Monotheismus. Bemerkungen und Rückfragen zum Beitrag von Silvia Schroer» στὸ *Der eine Gott und die Göttin*, QD 135, Freiburg 1991, σελ. 183-191. 190, γιὰ τὴ μελέτη τῆς «Die Göttliche Weisheit und der nachexilische Monotheismus», ὅπ.παρ., σελ. 151-182, ὅπου καταθέτει σχετικὰ ἐρωτήματα στὴ σοφιολογικὴ ἔρευνα, βλ. σχ. σελ. 153 ἔξ.

6. Ἱερ. 10,3//Ἡσ. 40,19-20.28: 41,7: 44,13 ἔξ. Ἱερ. 10,12//Ἡσ. 44,24 κ.α.: Ἱερ. 10,13//Ἰὼβ 28,25-26: 37,19-38,38.

7. BALTZER KLAUS, *Deuto-Isaiah, A Commentary on Isaiah 40-55*, Hermeneia-A Critical and Historical Commentary on the Bible, transl. Margaret Kohl, (Augsburg Fortress-Press 2001), Minneapolis, σελ. 132. Γιὰ τὶς διαφορὲς σημασίες πὸν παίρνουν οἱ λέξεις «ἄμ»=λαὸς σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἔθνη=γχογίμ, βλ. ΚΑΪΜΑΚΗ Δ. Β., *Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ*, σελ. 80-81, ὅπου σημειώνει ὅτι «καὶ οἱ δύο ἔννοιες ἐμφανίζονται ἀντίθετες μεταξύ τους, ἐντούτοις ἔρχονται σὲ ἄμεση νοηματικὴ σχέση». Τελικὰ ἀναφέρει ὅτι «τίθεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ὁ ἐθνικισμὸς καὶ ἡ παγκοσμιότητα τοῦ Δευτεροησαΐα».

ο Στο πρώτο και εισαγωγικό κεφάλαιο γίνεται λόγος για τὰ ἔθνη, τὰ νησιά καὶ τὸν Λίβανο, Ἦσ. 40,15-16.

ο Μετὰ τὸν πρῶτο ὕμνο τοῦ παιδὸς Κυρίου (Ἦσ. 42,1-9) περιγράφονται στοὺς στίχους Ἦσ. 42,10-11 τὰ ἔθνη ποὺ καλοῦνται νὰ χαροῦν γιὰ τὸ μήνυμα τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Μεσσία καὶ νὰ δοξολογήσουν τὸν ἕνα Θεὸ τοῦ Ἰσραήλ. Αὐτὰ εἶναι «οἱ καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν καὶ πλέοντες αὐτήν, αἱ νῆσοι καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς,... ἡ ἔρημος καὶ αἱ κόμαι αὐτῆς,... καὶ οἱ κατοικοῦντες Κηδάρ... οἱ κατοικοῦντες Πέτραν ἀπ' ἄκρων τῶν ὀρέων βοήσουσιν».

ο Στο Ἦσ. 45,14, ὅταν περιγράφονται οἱ λαοὶ ποὺ θὰ δεθοῦν μὲ ἄλυσίδες ἀπὸ τὸν κατακτητὴ τους, τὸν Πέρση Βασιλιά, ἀναφέρονται «οἱ ἐργάτες ἀπ' τὴν Αἴγυπτο, οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία καὶ ὁ λαὸς τῆς Σεβᾶ, οἱ ἄνδρες οἱ ὑψηλόκορμοι...».

Ὁ ὀρίζοντας τοῦ ΔΗ εἶναι οἰκουμενικὸς γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Μὲ τὶς λέξεις ἔθνη καὶ λαοὶ δηλώνει ὁ προφήτης τοὺς κατοίκους στὶς διάφορες χῶρες τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο μέχρι τὴν Περσία, τὶς ἀραβικὲς φυλὲς ἀπὸ τὴν Πέτρα τῆς Ἰορδανίας μέχρι τοὺς Αἰθίοπες καὶ τοὺς Σαββαίους πρὸς Νότον. Πρὸς Βορρᾶν εἶναι οἱ «νῆσοι»⁸ ποὺ δηλώνουν ὅλο τὸν ἑλληνογλωσσό κόσμο⁹ τῆς Μεσογείου, τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου μὲ τὶς μικρασιατικὲς ἀκτὲς¹⁰ μέχρι κάτω τὸ Λίβανο.

Οἱ μεταφράσεις τῆς Π. Διαθήκης πολλὲς φορὲς δημιουργοῦν μεγάλο πρόβλημα, ὅταν ἀναφέρονται στὰ διάφορα ἔθνη τοῦ ΔΗ. Ἡ Ἑλληνικὴ Μετάφραση τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας δὲν ἀναφέρει καθόλου «τὰς νήσους», ἀλλὰ μεταφράζει τὴ λέξη «νῆσοι» ὡς «οἱ ἀπομακρυσμένες χῶρες»· ἔτσι χάνει τὸν πρὸς

8. Ὁ ἸΩΗΛ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ μὲ τὴ λέξη «νῆσοι» ταυτίζει καὶ τοὺς «καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν». Μὲ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἐννοεῖ τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων καὶ ὄλων τῶν νήσων τῆς Μεσογείου, δηλαδὴ ὅλους τοὺς εἰδωλολάτρεις, Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας στὸ *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο'*, τόμ. 8, σελ. 294, 306 καὶ 349.

9. Ὁ BALTZER ἐπιμένει νὰ ἀναφέρεται στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Ἰωνίας ποὺ ἐμφανίσθηκε ἀπὸ τὸν 6^ο π.Χ. αἰ. μὲ τοὺς Προσωκρατικούς Φυσικούς Φιλοσόφους. Βλ. σελ. 26.71 (ὑποσ. 126) καὶ σελ. 89.139.306 (ὑποσ. 207). Βλ. στὸ βιβλίο αὐτὸ γιὰ τὴν πολυπληθὴ καὶ νεότερη βιβλιογραφία στὸ Δευτεροῤησαΐα.

10. ΚΑΪΜΑΚΗ Δ. Β., ὁ.π., σελ. 80, ὑποσημ. 50 ἀναφέρει ὅτι «τὰ νησιά γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος συχνά, εἶναι τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ποὺ κατοικοῦνταν ἀπὸ Ἑλληνας καὶ Φοῖνικες. Ἡ ἔκφραση ὁμοῦς χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλωθοῦν γενικὰ μακρινὲς χῶρες καὶ τόποι».

Βορῶ προσανατολισμὸ τοῦ προφήτη καὶ μάλιστα πρὸς τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό. Ἄλλες φορὲς πάλι «αἱ νῆσοι» ם״ן״ס καὶ «οἱ λαοί» ם״ל״ל ταυτίζονται, καὶ οἱ δύο ὄροι δηλώνονται μόνο μετὰ τὴ λέξη «λαοί».

Ἡ ἑλληνικὴ Μετάφραση τῶν Ο΄¹¹ πού ἄρχισε περίπου τὸ 250 π.Χ. ἀπὸ τοὺς Ἑλληνιστὲς Ἰουδαίους μετὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Πτολεμαίου Β΄ τοῦ Φιλάδελφου παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο ἀποδίδει τὴ λέξη «νῆσοι». Ὁ μεταφραστὴς πού ἀνέλαβε τὸ βιβλίον τοῦ προφήτη Ἡσαΐα χρησιμοποίησε «τὸ κείμενον ἐλεύθερα κάνοντας τὸ ἔργον τοῦ ἕνα χαρακτηριστικὸ μάρτυρα τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ»¹² πού ἀφομοίωσε τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό. Σὲ ἐνόητες μετὰ καταγγελτικὸ καὶ ὑποτιμητικὸ λόγον γιὰ τὰ ἔθνη καὶ τὰ νησιά ὁ μεταφραστὴς λειτουργεῖ προστατευτικὰ καὶ καλύπτει τὶς ἀπαξιωτικὰς ἐκφράσεις μετὰ ἐπαινετικὸν προσδιορισμὸν, ὅπως στὸ Ἡσ. 41,1 καὶ 42,15 ἢ τὸν συγκαλύπτει μετὰ τὸν γενικὸν ὄρον «ἔθνη», ὅπως στὸ Ἡσ. 40,15: 41,5 καὶ 42,4. Σὲ ἄλλες πάλι, παρεμβαίνει ἐκεῖ πού δὲ γίνεται κανένας λόγος γιὰ «νήσους» καὶ τὶς ἀναφέρει μετὰ πολὺ θετικὸν τρόπο, ὅπως στὸ Ἡσ. 45,16 καὶ 49,22. Ἀξίζει νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς στὴν ἔρευνα αὐτὴ ἀναλυτικὰ τὴ στάση πού παίρνει ὁ μορφωμένος μετὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδείαν Ἰουδαῖος, ὅταν μέσα στὸ ἑλληνιστικὸ περιβάλλον τῆς Ἀλεξάνδρειας ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον τοῦ ΔΗ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Ὁ ἱστορικὸς περιγυρὸς τοῦ ΔΗ³ φαίνεται νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὰ γεγονότα πού συμβαίνουν στὸ δεύτερον μισὸ τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνα. Ὁ Πέρσης βασιλεὺς Κύρος ἔχει κατακτήσει τὴ Βαβυλῶνα καὶ μετὰ διάταγμά του ἐπιτρέπει τοῖς Ἰουδαίοις τὸ 538 π.Χ. νὰ ἐπιστρέψουν στὴν πατρίδα τους. Ὁ προφήτης, πού φαίνεται νὰ ἔχει βιώσει τὰ γεγονότα καὶ νὰ τὰ ἀξιολογεῖ μετὰ θετικὸν τρόπο ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερα τὴ συμβολὴν τοῦ Πέρση μονάρχου. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα γιὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπίας συμβαίνουν ἐπὶ Καμβύση Β΄, βασιλεῖ τῆς Περσίας τὰ ἔτη 529-522 π.Χ. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον¹⁴ ὁ Καμβύσης

11. Γιὰ τὰ προβλήματα τῆς Μετάφρασης τῶν Ο΄ βλ. σχ. ΚΑΪΜΑΚΗ Δ. Β., «Τὰ ἔλοχίμ δὲν θὰ ταραχθοῦν εἰς τὸν αἰῶνα...», *Ζητήματα Παλαιοδιαθηκῆς καὶ Μεσοδιαθηκῆς Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 121-171. Οἱ παραλλαγὲς τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης τῶν Ο΄ δείχνουν τὴν ἀρχαιότητα τῶν ἀναφορῶν στὰ νησιά στὸ κείμενον τοῦ ΔΗ.

12. ΚΑΪΜΑΚΗ Δ. Β., ὅπ.παρ., σελ. 138.

13. ΚΑΪΜΑΚΗ Δ. Β., *Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ*, ὅπ.παρ., σελ. 15-18.

14. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, *Ἱστορία* III,1 ἔξ. 34 ἔξ. Πρβλ. BALTZER, σελ. 30-32 καὶ 243.

ἔχει μαζί του μισθοφόρους Ἕλληνες ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ μάλιστα τὸν βασιλιὰ Κροῖσο τῆς Λυδίας.

Ἡ κατάκτηση τῶν κρατῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔχει ἤδη γίνει πολὺ νωρίτερα. Ἡ πλούσια πρωτεύουσα τῶν Σάρδεων ὑποτάχθηκε στὴν περσικὴ κυριαρχία τὸ 547 π.Χ.¹⁵ Ἡ νῆσος Σάμος, μὲ τὴ θαλασσοκρατορία τῆς στὰ χρόνια του Πολυκράτη, ἀντιστάθηκε στὸν Πέρση κατακτητὴ καὶ διατήρησε τὴν ἀνεξαρτησία της μέχρι τὸ 522. Ὁ Πολυκράτης θεωρήθηκε δεύτερος σὲ δύναμη μετὰ τὸ βασιλιὰ Μίνωα τῆς Κνωσοῦ, διότι κατάφερε γιὰ ἀρκετὰ χρόνια νὰ ἐπικρατήσει μὲ τὴ ναυτικὴ του δύναμη στὴν Ἀνατολικὴ Μεσογειοί¹⁶. Ἡ ναυσιπλοΐα ἀπὸ τὴ Σάμο μέχρι τὴν ὀνομαστὴ αἰγυπτιακὴ πόλη «Ναύκρατις»¹⁷, τὴν ὁποία παραχώρησαν οἱ Αἰγύπτιοι στοὺς Ἕλληνες θαλασσοπόρους καὶ ἐμπόρους, ἦταν τακτικὴ καὶ διαδεδομένη.

Ἡ προσωπικότητα ποὺ ξεχωρίζει κατὰ τὴν ἀκμὴ τοῦ Πολυκράτη στὴ Σάμο εἶναι ὁ φιλόσοφος Πυθαγόρας. Ἀφοῦ ταξίδεψε ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία σὲ Αἴγυπτο, Φοινίκη καὶ Βαβυλῶνα¹⁸, ἐπέστρεψε στὴν πατρίδα του. Ἡ διδασκαλία του γιὰ τὴ θεωρία τῶν ἀριθμῶν δὲν βρῖσκει ἀπήχηση στοὺς συμπατριῶτες του Σαμίους καὶ γι' αὐτὸ τὸ 536 π.Χ. καταφεύγει στὴν Κάτω Ἰταλία, ὅπου ἰδρύει τὴν περὶ τὴν Σχολή του.

Μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρα φέρεται νὰ εἶναι ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος Ἡράκλειτος¹⁹, γόνος παλαιᾶς βασιλικῆς οἰκογένειας. Ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ δημιουργικὴ του σκέψη προσδίδει ἰδιαίτερη ποιότητα στὴν Ἰωνικὴ φυσιοκρατικὴ φιλοσοφία. Ἡ διδασκαλία του ἀποκτᾶ φήμη τὸ 500 π.Χ. καὶ λέγεται ὅτι πέθανε περὶ τὸ 484 π.Χ. Κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Διογένη Λαέρτιου²⁰ τὸ ἔργο του μὲ τὸν τίτλο *Περὶ φύσεως* εἶχε τρία μέρη, α) τὸ περὶ τοῦ παντός, β) τὸ πολιτικὸ καὶ γ) τὸ θεολογικὸ. Τὸ σύγγραμμά του αὐτό, ποὺ ἔχει διασωθεῖ μόνο σὲ μερικὲς δεκάδες ἀποσπάσματα, ὁ φιλόσοφος Ἡράκλειτος τὸ ἀφιέρωσε στὸ ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Ἔφεσο.

15. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, *Ἱστορία* I,84 ἐξ.

16. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, *Ἱστορία* III,122.

17. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, *Ἱστορία* II,178.

18. Ὁ ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ διασώζει τὴν πληροφορία ὅτι «Ἀλέξανδρος δὲ ἐν τῷ Περὶ Πυθαγορικῶν Συμβόλων τῷ Ναζαράτῳ τῷ Ἀσσυρίῳ μαθητεῦσαι ἴστορεῖ τὸν Πυθαγόρα (Ἰεζεκιὴλ τοῦτον ἠγοῦνται τινές, οὐκ ἔστι δὲ ὡς ἔπειτα δηλωθήσει)», *Στρωματεῖς* I,IV PG 8,776. Πρβλ. ΙΑΜΒΛΙΧΟΥ, *Περὶ Πυθαγορικοῦ Βίου*.

19. «Ἡράκλειτος γάρ, μεταγενέστερος ὢν Πυθαγόρου μέμνηται αὐτοῦ ἐν τῷ συγγράμματι» μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κλήμης στὸ *Στρωματεῖς* I,XXI PG 8,861.

20. *Βίοι Φιλοσόφων*, IX,5-6.

Ἡ εἰκοτολογία²¹ γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι μεγάλη καὶ οἱ μελετητὲς προσπαθοῦν ἀκόμη καὶ σήμερον νὰ κατανοήσουν τὴ σκέψη του μὲ τὸ πολυσήμαντο χαρακτήρα τῶν ὄρων του. Ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ θεωρεῖται δυσνόητος ὁ Ἡράκλειτος μὲ τὸ λακωνικὸ καὶ αἰνιγματικὸ του λόγο, γι' αὐτὸ καὶ χαρακτηρίζεται ὡς «σκοτεινός»²² φιλόσοφος. Νεώτεροι μελετητὲς²³ τὸν χαρακτήρισαν ἄλλοι κοσμολόγο, φυσικὸ ἢ ἠθικὸ φιλόσοφο, ἄλλοι ὑπαρξιστὴ ἢ θεολόγο, ὑλοζωιστὴ, ἐμπειρικὸ καὶ αἰσθησιοκράτη, μυστικιστὴ καὶ μαθητὴ τῶν Περσῶν, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἰνδῶν. Ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ ὕλισμοῦ θεωρήθηκε ὕλιστὴς φιλόσοφος καὶ πατέρας τῆς διαλεκτικῆς, δηλαδὴ ὁ καθένας τὸν καταλαβαίνει, ἀλλὰ ὁ καθένας μὲ τὸ δικό του τρόπο.

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ στηρίζεται στὴ μαρτυρία τῶν ἀλεξανδρινῶν πατέρων ποὺ σπούδασαν τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἀποτελοῦν πηγὲς γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπως εἰδικότερα ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς²⁴.

Τὰ παράλληλα τοῦ Ἡρακλείτου

Ἄν οἱ ὄροι μέτρησης ὄγκου, βάρους καὶ δύναμης στὸ Ἡσ. 40,11 θὰ παρέπεμπαν τοὺς ἐρευνητὲς στὸν Πυθαγόρα²⁵ καὶ στὴ φιλοσοφία του γιὰ τοὺς ἀριθμούς, κάποια παράλληλα ἀνάμεσα στὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν Δευτεροσαΐα, στὰ ὁποῖα ἐπιμένει ἰδιαίτερα ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς²⁶, στρέφουν τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον στὶς δύσκολες ἀπόψεις τοῦ Ἐφέσιου φιλόσοφου. Βέβαια μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ὁ ἀλεξανδρινὸς φιλόσοφος στὰ τέλη τοῦ 2^{ου} αἰ. μ.Χ. προσπαθεῖ μὲ τὸν τρόπο του νὰ βρεῖ γέφυρες ἀνάμεσα στὸν ἐθνικὸ καὶ τὸν βιβλικὸ κόσμον γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, ἀλλὰ πα-

21. KIRK G. S. / RAVEN J. E. / SCHOFIELD MALCOLM, *Οἱ Προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι*, Μετάφραση Δημοσθένη Κούρτοβιτς, ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα, 1988, 1990 (2^η ἔκδοσις), σελ. 193. (Στὸ ἐξῆς: *Οἱ Προσωκρατικοὶ*).

22. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, *Παιδαγωγός*, PG 8,557. Πρβλ. ΛΑΕΡΤΙΟΥ ΔΙΟΓΕΝΗ, *Βίοι Φιλοσόφων* IX,6. Στὰ λατινικὰ λέγεται *obscurus*, ΚΙΚΕΡΩΝ, *De finibus* II,5,15.

23. Ἀναφέρεται σὲ αὐτοὺς ὁ ΒΕΪΚΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ, *Οἱ προσωκρατικοί*, Ἀθήνα 1988, σελ. 97-125.100.

24. *Οἱ Προσωκρατικοί*, σελ. 18, πρβλ. ΒΕΪΚΟΥ, *Οἱ προσωκρατικοί*, σελ. 30.

25. BALTZER, ὁ.π., σελ. 39-40.

26. Ὁ Σωζομενὸς μαρτυρεῖ «ἀλλὰ καὶ Κλήμης ὁ ὁσιώτατος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας γεγονὼς ἱερεὺς, ἀνὴρ ἀρχαιότατος καὶ οὐ μακρὰν τῶν ἀποστολικῶν γενόμενος χρόνων», PG 8,41.

ράλληλα διασώζει με τὸ ἔργο του μία παράδοση με πολύτιμο ὕλικὸ καὶ μέθοδο ἐργασίας ποὺ ἴσως νὰ ὑπῆρχε ἀρκετοὺς αἰῶνες νωρίτερα, ὅταν δηλαδὴ γίνονταν ἡ συνάντηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ στὴν Ἀλεξάνδρεια. Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι αὐτὸ τὸ ἔργο διασώθηκε καὶ ἴσως ἔγινε ἡ βάση γιὰ τὴ στάση τῶν Μεγάλων Καππαδοκῶν Πατέρων πρὸς τὴν ἑλληνικὴ παιδεία.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρέας, πού, ἂν καὶ Ἀθηναῖος στὴν καταγωγή του, σπούδασε στὴ φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας, κατέγραφε ὁμοιότητες ἀνάμεσα στοῦ βιβλίου τοῦ προφήτη Ἡσαΐα καὶ στὰ κείμενα τοῦ Ἡρακλείτου, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ ποιὸς ἐπηρέασε ποιόν. Πάντως ἡ παραλληλότητα τῶν ἀναφορῶν φανερώνει τὴ σχέση τοῦ προφήτη, ἂν ὄχι μετὰ τὸ ἴδιο τὸν φιλόσοφο, τουλάχιστον μετὰ τοὺς φορεῖς τῆς σκέψης του²⁷. Ὁ Διογένης Λαέρτιος ποὺ ζεῖ μᾶλλον μετὰ τὸν 2^ο αἰ. μ.Χ., ἀναφέρει ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου ἔγινε γνωστὴ στὸν Πέρση βασιλιὰ Δαρεῖο²⁸. Ὁ Πέρσης μονάρχης τὴ βρῆκε ἐνδιαφέρουσα καὶ κάλεσε τὸν Ἡράκλειτο μετὰ ἐπιστολὴ του νὰ τὸν συναντήσῃ γιὰ νὰ μιλήσουν προσωπικά. Ὁ φιλόσοφος, ὅμως, μετὰ ὑπεροπτικὸ τρόπο δὲν ἀποδέχθηκε τὴν πρόσκληση τοῦ βασιλιᾶ.

Ἐνας Δείκτης ποὺ προσανατολίζει γενικὰ τὴ βιβλικὴ σοφιολογία πρὸς τὸν Ἡράκλειτο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ τὸ πρῶτο περὶ Σοφίας Λόγιο τῆς συνοπτικῆς πηγῆς τῶν Λογίων, Q. Πρόκειται γιὰ τὸ Mtθ. 11,16-19//Λκ. 7,31-35, ὅπου ὁ Ἰησοῦς ἀναφέρεται στὴν «γενεὰν ταύτην».

«Τίνοι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην, ὁμοία ἐστὶν παιδίους καθημένους ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἃ προσφωνοῦντα τοῖς ἐτέροις λέγουσι· ἠυλῆσαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνησαμεν καὶ οὐκ ἐκόψασθε».

Ὁ Ἰάμβλιχος διασώζει μία παρόμοια ἄποψη τοῦ Ἡρακλείτου ποὺ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ κατὰ κάποιον τρόπο ὡς πυρήνας τοῦ Λογίου:

«πόσω δὴ οὐ βέλτιον Ἡράκλειτος παῖδες ἀθύσματα νενόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα»²⁹.

27. Ὁ ΠΛΑΤΩΝ στὸν *Θεαίτητο* 179-181A χαρακτηρίζει τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Ἡρακλείτου ὡς μανιακοὺς, διότι δὲν διαλέγονται μετὰ νηφάλιο τρόπο, ἀλλὰ μετὰ οἷστο καὶ μανία. Τοὺς ὀνομάζει «Ἡρακλειτεῖους» ἢ Ὀμηρεῖους, ἀλλὰ καὶ «ρέοντες» ἀναφερόμενος εἰρωνικὰ στοῦ ρητὸ τοῦ Ἡρακλείτου «τὰ πάντα ρεῖ».

28. *Βίοι Φιλοσόφων*, IX, 13-14, ὅπου παραθέτει τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Δαρεῖου. Πρβλ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, *Στρωματεῖς* I, XIV PG 8,768 «οὗτος (ὁ Ἡράκλειτος) βασιλέα Δαρεῖον παρακαλοῦντα ἦκειν εἰς Πέρσας ὑπερεῖδεν».

29. Ἀπόσπασμα DK (HERMANN DIELS (WALTER KRANZ), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin 1960 9^η ἐκδ.), 70. ΙΑΜΒΛΙΧΟΥ, *Περὶ Ψυχῆς*, στὸ ΣΤΩΒΑΙΟΥ, *Ἀνθολογία* II, 1, 16.

Εἶναι φανερό βέβαια ὅτι τὸ βιβλικὸ Λόγιο περὶ τῶν τέκνων τῆς Σοφίας περιέχει στὸ ὑπόβαθρό του τὴν παραπάνω ἄποψη τοῦ Ἡρακλείτου ἐστιασμένη εἰδικὰ στὸ πείσμα τῶν κακομαθημένων παιδιῶν ποὺ ζητοῦν ὄχι μόνο νὰ γίνονται τὸ δικό τους, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι νὰ ἀκολουθοῦν τὸν σκοπὸ τους δημόσια, ὡς ἀνόητοι. Τὸ Λόγιο αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία στὴν Πηγὴ τῶν Λογίων, διότι, ὅπως δείχνουν οἱ στίχοι Μτθ. 11,18-19//Λκ. 7,33-34, συνδυάζει τὴ σοφιολογία τῶν Συνοπτικῶν Εὐαγγελιστῶν μὲ τὸ χριστολογικὸ τίτλο τοῦ «Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου» τῆς Ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας.

«ἦλθεν γὰρ Ἰωάννης μῆτε ἐσθίων, μῆτε πίνων, καὶ λέγουσιν· δαιμόνιον ἔχει. ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγουσιν· ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν· καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων (τέκνων) αὐτῆς».

Ὁ Διογένης Λαέρτιος, ὁ ὁποῖος ἔχει διασώσει ἀρκετὰ στοιχεῖα τῆς βιογραφίας τοῦ Ἡρακλείτου, ἀναφέρει ἓνα ἐνδιαφέρον στιγμιότυπο ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ φιλοσόφου. Δηγεῖται ὅτι ὅταν οἱ συμπολίτες του στὴν Ἔφεσο, ὅπου ἐπικρατοῦσε μεγάλη πονηριά, τοῦ ζήτησαν μετὰ τὴ νομοθεσία ποὺ ἔκανε γιὰ τὴν πόλη τους νὰ δεχτεῖ νὰ ἀναλάβει καὶ τὴν ἐξουσία της, ἐκεῖνος ἀρνήθηκε³⁰. Ὡς αὐστηρὸς ἀριστοκράτης εἶχε τὴν ἄποψη ὅτι «εἷς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἄριστος ἦι, οἱ δ' ἀνάριθμοι οὐδεῖς»³¹, καί, ἀντὶ νὰ ἀναλάβει πρόθυμα τὴν ἐξουσία στὴν πόλη του, προτίμησε νὰ καταφύγει στὸ ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ νὰ παίζει στὴν αὐλὴ μὲ τὰ παιδιὰ.

Συμπερασματικά, μετὰ τὰ παραπάνω θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι στὸν τελικὸ στίχο τοῦ Λογίου «καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων (Μτθ) (τέκνων Λκ) αὐτῆς» διακρίνεται ὁ ὑπαινιγμὸς ὅτι καὶ ὁ Ἡρακλείτος μαζὶ μὲ ἄλλους Ἑλληνες φιλοσόφους συμπεριλαμβάνονται στὰ τέκνα ἢ στὰ ἔργα τῆς Σοφίας. Βέβαια, στὸ Λόγιο τονίζεται ἡ θέση τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννη, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη συγκρότηση τῶν φιλοσόφων ἀναντίρρητα εἶναι ἔργο τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ ποὺ προετοίμασε τὸν ἐθνικὸ κόσμον νὰ δεχτεῖ τὸν Χριστό.

30. ΛΑΕΡΤΙΟΥ ΔΙΟΓΕΝΗ, *Βίοι Φιλοσόφων*, ΙΧ,3. «ἀξιούμενος δὲ καὶ νόμους θεῖναι πρὸς αὐτῶν ὑπερεῖδε διὰ τὸ ἤδη κεκρατῆσθαι τῇ πονηρᾷ πολιτείᾳ τὴν πόλιν ἀναχωρήσας δ' εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος μετὰ τῶν παίδων ἠστραγάλιζε· περιστάντων δ' αὐτὸν τῶν Ἐφεσίων, «τί, ὦ κάκιστοι, θαυμάζετε;», εἶπεν· «ἢ οὐ κρεῖττον τοῦτο ποιεῖν ἢ μεθ' ὑμῶν πολιτεῦσθαι;».

31. Ἀπόσπασμα DK 90 (49). Πρβλ. ΛΑΕΡΤΙΟ ΔΙΟΓΕΝΗ, ὅ.π. ΙΧ,16

Είναι άραγε τυχαίο ότι το πρώτο αυτό σοφιολογικό Λόγιο στον εὐ. Ματθαῖο ἀκολουθεῖ τὸ ρητὸ «ὁ ἔχων ὄτα ἀκούειν ἀκουέτω» (Μτθ. 11,15); Διότι γιὰ αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς³² βρίσκει παράλληλο στὸν Ἡράκλειτο!

«κἂν τὸ ρητὸν ἐκεῖνο ἀναγαγεῖν ἐθέλης ὁ ἔχων ὄτα ἀκούειν ἀκουέτω εὗροις ἂν ὧδε ἐμφαινόμενο πρὸς τοῦ Ἐφεσίου «ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν εἰό-
κασι. Φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρεόντες ἀπειναί», δηλαδή, ὅταν ἀκοῦν δὲν καταλαβαίνουν καὶ γι' αὐτὸ μοιάζουν μὲ κωφούς. Σὲ αὐτοὺς ταιριάζει ἡ παροι-
μία «παρόντες ἀπουσιάζουν».

Καὶ ὁ ΔΗ λέει γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του ὅτι εἶναι τυφλοὶ καὶ κωφοί, δὲν βλέπουν καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀκούσουν. «Οἱ κωφοί, ἀκούσατε, καὶ οἱ τυφλοὶ ἀναβλέψατε ἰδεῖν. Καὶ τίς τυφλὸς ἀλλ' ἢ οἱ παῖδες μου καὶ κωφοὶ ἀλλ' ἢ οἱ κυ-
ριεύοντες αὐτῶν; Καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ. Εἶδτε πλεονάκις καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε, ἠνοιγμένα τὰ ὄτα καὶ οὐκ ἠκούσατε», Ἦσ. 42,18-20. Ὑπάρ-
χει βέβαια καὶ ἡ ρήση τοῦ προφήτη Ἡσαΐα στὸ 6,9-10 «ἀκοῆ ἀκούετε καὶ οὐ μὴ
συνῆτε, βλέποντες βλέπετε καὶ οὐ μὴ ἴδετε, ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδιά τοῦ λαοῦ
τούτου...», τὴν ὁποία ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ Μτθ. 13,14 ἔξ. Στὰ
παραπάνω μπορεῖ νὰ προσθέσει κανεὶς καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου³³
πὸν ἀναφέρει ὅτι «οἱ ἄνθρωποι δὲν ξέρουν οὔτε νὰ ἀκοῦν οὔτε νὰ λένε».

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς³⁴ ἐντοπίζει ἐπίσης καὶ ἄλλο παράλληλο ἀνάμεσα
στὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν προφήτη Ἡσαΐα, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν πίστη. Ση-
μειώνει: «εἰ τοίνυν ἡ πίστις οὐδὲν ἄλλο ἢ πρόληψης ἐστὶν διανοίας περὶ τὰ λε-
γόμενα, καὶ τοῦτο ὑπακοὴ τε εἴρηται, σύνεσις τε πειθῶ, οὐ μὴ μαθήσεται τις
ἄνευ πίστεως· ἐπεὶ μὴδὲ ἄνευ προλήψεως. Ἀληθὲς δ' οὖν ὄν πάντως μᾶλλον
ἀποδείκνυται τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου εἰρημένον ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συ-
νιῆτε», Ἦσ. 7,9//6,9 ἔξ. «Τοῦτο καὶ Ἡρακλείτος ὁ Ἐφέσιος τὸ λόγιο παραφρά-
σας, εἴρηκεν. «ἐὰν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστο· οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὸν
καὶ ἄπορον»³⁵, δηλαδή, ἂν δὲν ἐλπίσεις δὲ θὰ βρεῖς τὸ ἀνέλπιστο πὸν εἶναι ἀνε-
ξερεύνητο καὶ ἀπλησίαστο.

Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης ἡ ἐρμηνεία πὸν δίνει ὁ Κλήμης στὸ Ἦσ. 45,5
«λέγει δὲ καὶ διὰ τοῦ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου τὸ Πνεῦμα. Δώσω σοὶ θησαυροὺς

32. Προπαρασκευὴ Εὐαγγελίου XIII, 42 καὶ Στρωματεῖς V, XIV PG 9,173. Ἀπόσπασμα DK 9(34).

33. Ἀπόσπ. (DK) 8(19). Στρωματεῖς II, 24,5.

34. Στρωματεῖς II, IV PG 8,949.

35. DK 1(18).

σκοτεινούς ἀπόκρυφους, θησαυροὶ δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ πλοῦτος ἐνεκλειπής, ἡ δυσθήρατος ἐστὶ σοφία»³⁶. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ μοιάζει νὰ παραπέμπει στὸ ἀπόσπασμα 96(22) τοῦ Ἡρακλείτου ὅτι «ὄσοι ἀναζητοῦν τὴ σοφία μοιάζουν μὲ κείνους ποὺ ζητοῦν χρυσάφι, ἐνῶ σκάβουν πολὺ, λίγα βρίσκουν».

Ἐπίσης ἡ ἄποψη τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Θεοῦ σὲ σχέση μὲ τὸν ἄνθρωπο ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ ρητὸ ὅτι «τὸ ἀνθρώπινο ἦθος δὲν ἔχει ἀληθινὴ κρίση, ἐνῶ τὸ θεῖο ἔχει»³⁷ θυμίζει τὸ στίχο Ἡσ. 55,9: «ἀλλ' ὡς ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς οὕτως ἀπέχει ἡ ὁδὸς μου ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὑμῶν καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου»³⁸.

Στὰ ἀμφισβητούμενα ἀποσπάσματα ποὺ ἀποδίδονται στὸν Ἡράκλειτο ὑπάρχει καὶ αὐτὸ ποὺ ἀναφέρεται στὰ εἰδῶλα³⁹: «ὁ Ἡράκλειτος βλέποντας τοὺς Ἕλληνες νὰ προσφέρουν δῶρα στοὺς θεοὺς εἶπε: προσεύχονται στὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν σὰν νὰ μποροῦσαν νὰ τοὺς ἀκούσουν, ἐνῶ δὲν τοὺς ἀκοῦνε, δὲν δίνουν, ὅπως καὶ δὲν μποροῦν τίποτε νὰ ζητήσουν». Τὸ κείμενο αὐτὸ παραπέμπει ἄμεσα στὸ Ἡσ. 41,28 «ἀπὸ γὰρ τῶν ἐθνῶν οὐδεὶς, καὶ ἀπὸ τῶν εἰδώλων αὐτῶν οὐκ ἦν ὁ ἀναγγέλλων, καὶ ἐὰν ἐρωτήσω αὐτούς, πόθεν ἐστέ; οὐ μὴ ἀποκριθῶσι μοι», καὶ στὸ Ἡσ. 46,7 «ἐὰν δὲ θῶσιν αὐτό, ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ μένει, οὐ μὴ κινηθῆ, καὶ ὡς ἐὰν βοήσῃ πρὸς αὐτόν, οὐ μὴ εἰσακούσῃ, ἀπὸ τῶν κακῶν οὐ μὴ σώσῃ αὐτόν».

Τὸ ἄνοιγμα τοῦ διαλόγου καὶ οἱ παραλλαγές τῶν Ο΄

Στὸ κεφάλαιο Ἡσ. 41 ἀνοίγει ὁ προφήτης τὸ διάλογο μὲ τὰ ἔθνη. Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὸ προηγούμενο κεφάλαιο, Ἡσ. 40, φαίνεται ὅτι κάνει μίαν εἰσαγωγὴ προαναγγέλλοντας κάποια θέματα. Μὲ ὅσα ἀναφέρει, δημιουργεῖ τὸ κλίμα ποὺ δείχνει τὴ διάθεσή του πρὸς τοὺς συνομιλητές του. Αὐτοὶ εἶναι ὅσοι κατοικοῦν στὰ νησιά, τὰ μεγάλα ἔθνη καὶ οἱ ἄλλοι λαοί⁴⁰. Στὸ στίχο 40,15-17 προσπαθεῖ

36. Στρωματεῖς V,3 PG 9,41.

37. «ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει». Ἀπόσπ. DK 78, Ὠριγένους, Κατὰ Κέλσου VI,12.

38. Οἱ Προσωκρατικοί, ὁ.π., σελ. 472.

39. DK 132(128): «Ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὁρῶν τοὺς Ἕλληνας γέρα τοῖς δαίμοσιν πονέμοντας εἶπεν δαιμόνων ἀγάλμασιν εὐχονται οὐκ ἀκούουσιν ὥσπερ ἀκούοιεν, οὐκ ἀποδιδούσιν, ὥσπερ οὐκ ἀπαιτοῖεν», *Fragmente Griechischen Theosophen*, 7,4.

40. BALTZER, ὁ.π., σελ. 67-68.

νά δείξει τὴν ἀνωτερότητα τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἰσραήλ ἀπέναντι στὰ ἄλλα ἔθνη, πού εἶναι ἕνα τίποτε μπροστά του.

- Ἡσ. 40,15 Τί εἶναι τὰ ἔθνη; Σάν μία σταγόνα μέσα σὲ ἕνα κάδο μὲ νερό,
Σάν κόκκος σκόνης πάνω στὴν πλάστιγγα.
Πόσο ζυγίζουν τὰ νησιά; Ὅσο τῆς ἄμμου ὁ κόκκος.
16 Ὅλα τὰ δένδρα τοῦ Λιβάνου δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴ φωτιά
Ὅυτε ὅλα του τὰ ζωντανὰ γιὰ τὸ ὄλοκαύτωμα
17 Ὅλα τὰ ἔθνη εἶναι ἕνα τίποτε μπροστά του
Τὰ λογαριάζει ὡς ἕνα μηδέν, ὡσάν μηδαμινότητα.

Ἡ σύγκριση δὲ γίνεται ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ τὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ φανεῖ ἡ ἀνωτερότητα τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει ἀντίρρηση, ἀφοῦ ὁ Θεὸς κατέχει τὴν ὑπεροχή.

Πάντως ὁ προφήτης ἀρχίζει τὸ διάλογό του μὲ τὰ ἔθνη καὶ θὰ περίμενε κανεὶς μία εὐγενική φιλοφρόνηση πρὸς αὐτά. Ἄντ' αὐτοῦ, ὁμῶς, ὁ λόγος του εἶναι ἀπόλυτος, ριζοσπαστικός καὶ διακηρύττει τὴν ἀλήθεια χωρὶς περιστροφές. Τελείως διαφορετικὴ εἶναι ἡ στάση του πρὸς τὸ λαὸ του, τὸν Ἰσραήλ⁴¹. Τὸν ἐνθαρρύνει καὶ τὸν καλεῖ νὰ ξυπνήσει, γιὰ νὰ συνειδητοποιήσει τὴ σημαντικὴ θέση πού κατέχει ἀνάμεσα στὰ ἔθνη. Βέβαια πάνω ἀπ' ὅλα παρηγορεῖ τὸ λαὸ του γιὰ τὶς θλίψεις πού περνάει, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνισχύει. Τὸν θέλει δυνατὸ δίπλα του, σύμμαχο στὸ διάλογό του μὲ τὰ ἔθνη.

Ἐκεῖνο πού ἐντυπωσιάζει ἰδιαίτερα στὴ συνάφεια αὐτὴ εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ στίχου 40,15 ἀπὸ τοὺς Ἑβδομήκοντα (Ο'), ὅταν ἀποδίδουν τὴ φράση τὴ σχετικὴ μὲ τὰ νησιά. Ἄντ' τοῦ στίχου «πόσο ζυγίζουν τὰ νησιά; Ὅσο τῆς ἄμμου ὁ κόκκος» οἱ Ο' χωρὶς νὰ ἀναφέρουν τὰ νησιά καὶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα νὰ ἐννοοῦνται ὅλα τὰ ἔθνη γράφουν ὅτι αὐτά «ὡς σίελος λογισθήσονται».

Ὁ ἀναγνώστης πού διαβάζει τὴ μετάφραση τῶν Ο' εἶναι φυσικὸ νὰ μὴν ἐννοεῖ τὰ νησιά, ἀφοῦ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο δὲν ἀναφέρεται παρὰ μόνο στὰ ἔθνη. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ Ἡσ. 41,5⁴², ὅπου τὰ νησιά παρουσιάζονται νὰ τρέμουν καὶ νὰ φοβοῦνται γιὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα πού συμβαίνουν μὲ τὴν

41. Ἡσ. 40,1-2; 41,8; 43,1; 44,1-2; 45,1-2; 51,9,17; 52,1; 54,2 ἔξ.

42. Στὸ στίχο αὐτὸ οἱ Ο' δὲν ἀναφέρουν τὰ νησιά, γράφουν μόνο ἔθνη: «εἶδοσαν ἔθνη καὶ ἐφοβήθησαν, τὰ ἄκρα τῆς γῆς ἠγγισαν καὶ ἤλθον ἅμα» 41,5. Πρὸβλ. BALTZER, ὁ.π., σελ. 163, ὑποσ. 123.

ἐπέκταση τῆς περσικῆς κυριαρχίας στήν Ἰωνία. Μόνο ἂν συγκρίνει κανεῖς τὸ κείμενο τῶν Ο΄ μετὰ φραση πού γίνεται ἀπευθείας ἀπὸ τὸ ἐβραϊκὸ πρωτότυπο, διαπιστώνει τὴ διαφορά.

Ἄν συσχετίσει κανεῖς αὐτὲς τὶς παραλλαγές τῶν Ο΄ μετὰ τὸν τρόπο πού αὐτοὶ ἀποδίδουν καὶ τὸ Ἦσ. 41,1, ὅπου ἀρχίζει ὁ διάλογος τοῦ προφήτη μετὰ τὰ ἔθνη, τότε μπορεῖ νὰ βγάλει ἀρκετὰ καὶ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα. Τὸ κείμενο σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἐβραϊκὸ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἦσ. 41,1 *Ὁ Κύριος λέει: «Σωπάστε μπρὸς μου ἐσεῖς κάτοικοι τῶν μακρινῶν χωρῶν (νήσων), κι ἄς ξαναβροῦνε οἱ λαοὶ τὸ σθένος τους. Ἄς πλησιάσουν καὶ ἄς παρουσιάσουν τὴν ὑπόθεσή τους, ἄς συναχτοῦμε ὅλοι μαζί νὰ δοῦμε ποιὸς ἔχει δίκιο. (Πρὸβλ. Μετάφραση κατὰ Θεοδοτίωνα).*

Ἡ μετάφραση τῶν Ο΄ γράφει:

Ἦσ. 41,1 *Ἐγκαινίξεσθε πρὸς με, νῆσοι, οἱ γὰρ ἄρχοντες ἀλλάζουναι ἰσχύν· ἐγγισάτωσαν καὶ λαλησάτωσαν ἅμα, τότε κρίσιν ἀναγγελάτωσαν.*

Ἡ φράση τῶν Ο΄ «ἐγκαινίξεσθε πρὸς με, νῆσοι» ἐμφανίζεται ξανὰ ὡς προσθήκη στὸ Ἦσ. 45,16, ἐκεῖ ὅπου δὲ γίνεται κανένας λόγος γιὰ νησιά. Γιὰ νὰ κάνουν οἱ Ο΄ αὐτὴ τὴν προσθήκη θὰ θέλουν μᾶλλον νὰ δεῖξουν κάτι πολὺ σημαντικό. Βέβαια, οἱ συνθήκες τῆς ἐποχῆς πού γίνεται ἡ μετάφραση τῶν Ο΄ στὴν Ἀλεξάνδρεια μετὰ τὸ 250 π.Χ., εἶναι τελείως διαφορετικὲς⁴³ ἀπὸ ἐκεῖνες στὰ τέλη τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ. καὶ εἶναι πολὺ φυσικὸ οἱ Ο΄ νὰ προϋποθέτουν μία ἄλλη ιστορικὴ συνάφεια ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ΔΗ. Διότι πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνα ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπικρατεῖ ἀκόμη καὶ σὲ αὐτοὺς τοὺς ἀριστοκρατικοὺς κύκλους τῶν Ἰουδαίων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὄχι λίγοι σπεύδουν στὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ τὴν μετάφραση καὶ ζοῦν μέσα στὸ κοσμοπολίτικο ἐλληνιστικὸ περιβάλλον τῆς πόλης. Συνεπῶς ὁ διάλογος πού ἄρχισε ὁ ΔΗ μετὰ τὰ ἔθνη στὰ τέλη τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ. φαίνεται νὰ ἔχει διαδοθεῖ εὐρύτερα στὸν κόσμον καὶ νὰ δημιουργεῖ πληθὸς προσήλυτων ἢ σεβομένων τὸν Θεό. Δηλαδή τὰ νησιά, καὶ ὄχι μόνο αὐτά, ἔχουν πάρει ἤδη τὸ μήνυμα τοῦ προφήτη καὶ καλοῦνται νὰ

43. Για τὴν ἱστορία τῆς μετάφρασης τῶν Ο΄ στὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης βλ. ΚΑΪΜΑΚΗ Δ. Β., «Τὰ ἐλοχίμ δὲν θὰ ταραχθοῦν εἰς τὸν αἰῶνα...», *Ζητήματα Παλαιοδιαθηκικῆς καὶ Μεσοδιαθηκικῆς Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 122 ἑξ.

ἐγκαινιάσουν μία νέα σχέση με τὸν ἀληθινὸ Θεὸ τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ παραλλαγή τῶν Ο΄ στοῦ 41,1 «ἐγκαινίξεσθε πρὸς με, νῆσοι» δείχνει τὸ κλίμα ποὺ επικρατεῖ στὴν ἐποχή τους καὶ μοιάζει με εὐγενικὴ φιλοφρόνηση πρὸς ὄλους τοὺς ἐλλη- νόγλωσσους πληθυσμούς, ποὺ δὲν εἶναι πλέον μόνο οἱ νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου ἢ οἱ Ἰῶνες, ἀλλὰ ὅλος ὁ οἰκουμενικὸς ἐλληνιστικὸς κόσμος.

Ἡ φιλοφρόνηση αὐτή, ὅμως, σκεπάζει τὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς τοῦ ΔΗ, δηλαδή τὸ ἄνοιγμα τοῦ διαλόγου με τοὺς Ἑλληνες σοφοὺς, αὐτοὺς ποὺ ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ προφήτης στὰ τέλη τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ. Ὅλοι αὐτοὶ εἶναι ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὸ λήθαργο τῆς μυθολογίας καὶ θέτουν τὰ θεμέλια τῶν ἐπιστημῶν στὴ βάση τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν δεχθεῖ κανεὶς καὶ τὴν ἄποψη τοῦ Πλά- τωνα ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἡρακλείτου δὲν συζητοῦσαν νηφάλια, ἀλλὰ ἔμοιαζαν με μανιακούς⁴⁴, τότε δικαιολογεῖται ὁ προφήτης νὰ τοὺς καλεῖ νὰ σωπάσουν⁴⁵, νὰ σταματήσουν νὰ μιλᾶνε καὶ νὰ προσέλθουν σὲ μία συζήτηση με ὄρους καὶ ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ θέσει, ὅμως, ὁ ἴδιος ὁ προφήτης.

Αὐτὸ τονίζει καὶ ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας⁴⁶ ἐρμηνεύοντας τὸ στίχο κατὰ τὴ μετάφραση τοῦ Θεοδοτίωνα: «Παρακευλεύεται δῆτα ταῖς νήσοις, κατὰ Θεοδο- τίωνα, κωφεύειν καὶ σιγᾶν, ὡς ἂν ἐπήκοοι γένοιιντο θεϊκῆς ὀμιλίας, σωτηρίου τε κηρύγματος». Μόνο ποὺ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα χάνεται με τὴν ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία ποὺ κάνει ὁ Εὐσέβιος γιὰ τὴ λέξη «νήσοι»: «Νήσους δὲ ὀνομάζει συνεχῶς τὰς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας, διὰ τὸ ὡσπερ ὑπὸ θαλάσσης περιρρέεσθαι ὑπὸ τῆς ἄλμυρᾶς τοῦ βίου κακίας».

Γιὰ τὸν μεταφραστὴ ἀπὸ τοὺς Ο΄ ποὺ ἀνέλαβε τὸ κείμενο τοῦ ΔΗ, οἱ ἀπό- ψεις καὶ οἱ φιλοσοφίες ὄσων προέρχονται ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ἢ τὰ πα- ράγια τῆς Ἰωνίας καὶ γενικὰ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη μπορεῖ νὰ ἔχουν χρησιμότητα μέ- σα στὴ ζωὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄν συγκριθοῦν, ὅμως, με τὶς ἀλήθειες τοῦ Θε- οῦ, ἀποτελοῦν ἀπλὰ φλυαρίες. Γι' αὐτὸ ἀντικαθιστᾶ με αὐτοπεποίθηση καὶ σὲ ἐλεύθερη μετάφραση τὰ λόγια τοῦ προφήτη στοῦ Ἠσ. 40,15γ «πόσο ζυγίζουσι τὰ νησιά; Ὅσο τῆς ἄμμου ὁ κόκκος» με τὸ «καὶ ὡς σίελος λογισθήσονται».

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ προφήτη στοῦ διάλογό του με τὰ νησιά καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη ἀφοροῦν τοὺς βασικοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς

44. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Θεαίτητος* 179-180.

45. Ὁ BALTZER, ὁ.π., σελ. 88, θεωρεῖ ὅτι ἡ σιωπὴ ἀναφέρεται στὸν κόσμο τῶν νεκρῶν, ὅπου γίνεται ὁ σχετικὸς διάλογος.

46. Ὁ ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Υπόμνημα εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, PG 24,376.

ὀργάνωσης⁴⁷. Ἀναφέρονται α) στήν ἱστορία, β) τή θρησκεία, γ) τή δημιουργία, δ) τήν ὑπόσχεση τοῦ Θεοῦ γιά τή λύτρωση ὄλων ἀδιακρίτως τῶν ἀνθρώπων, ε) τήν παιδεία καί στ) τή δίκαιη κοινωνική ὀργάνωση γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνθρώπινης τραγωδίας.

Ὁ προφήτης ἔχει ἔντονες ἀντιπαραθέσεις μέ τίς ἀπόψεις τῶν ἔθνῶν, στηρίζει ὅμως τὰ ἐπιχειρήματά του στή δύναμη πού ἔχει τὸ ρῆμα τοῦ Κυρίου (Ἦσ. 40,8) πού πραγματοποιεῖται σταδιακὰ στήν πορεία τῆς ἱστορίας. Παράλληλα ὁ προφήτης ἀπευθύνει τὰ λόγια του στή λογική τῶν ἔθνῶν καί μάλιστα στή λογική τῶν σκεπτόμενων Ἑλλήνων. Γι' αὐτὸ καί ὁ διάλογος πού γίνεται σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο ἔχει τὸ δικό του ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

Α) Ποιὸς καθορίζει τήν πορεία τῆς ἱστορίας, εἶναι τὸ πρῶτο ἐρώτημα πού θέτει ὁ προφήτης στή συζήτηση. Καί συγκεκριμένα

41,2 *ποιὸς ἔφερε ἀπὸ τὴν ἀνατολή ἐκεῖνο τὸν βασιλιὰ πὸν ὅπου διαβαίνει τὸν ἀκολουθεῖ ἢ νίκη. Ποιὸς παρέδωσε στήν ἐξουσία του τὰ ἔθνη καί τὸν ἀνέδειξε κυρίαρχο τῶν βασιλιάδων;*

41,4 *Ποιὸς τὰ σχεδίασε ὅλα αὐτὰ τὰ παραπάνω καί τὰ πραγματοποίησε; Κεῖνος πὸν πλάθει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τίς γενιές, ἐγὼ ὁ Κύριος πὸν ἤμουν παρὼν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καί θὰ εἶμαι μέχρι τὸ τέλος.*

41,5 *Οἱ κάτοικοι τῶν νήσων καί τῆς Ἰωνίας εἶδαν αὐτὰ πὸν ἔγιναν καί τρόμαξαν, ταραχτήκαν τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὅλοι μαζί πλησίασαν καί ἤρθαν.*

41,6 *Ὁ ἓνας τὸν ἄλλον βοηθᾷ καί λέει: «κάνε κουράγιο».*

Ἐκεῖνος πὸν καθορίζει τήν ἱστορία εἶναι ὁ ἓνας καί ἀληθινὸς Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. Αὐτὴ ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι μία ἀπλή θεωρία. Εἶναι ἡ ἀδήριτη ἱστορική πραγματικότητα, γιά τὴν ὁποία μάλιστα καλοῦνται ὅλα τὰ ἔθνη νὰ καταθέσουν τὴ δική τους μαρτυρία. Μπορεῖ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ νὰ ἐπέτρεψε τὴν ἀρπαγὴ καί καταστροφή τοῦ λαοῦ του γιά τίς ἀμαρτίες του (Ἦσ. 42,24-25), ἀλλὰ εἶναι πάλι ὁ ἴδιος Θεὸς πὸν τώρα θὰ τὸν ἐλευθερώσει. Ποιὸς δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ αὐτὰ πὸν συμβαίνουν μέσα στήν ἱστορία; Ἐνῶ οἱ ἄλλοι λαοὶ ὑποδουλώνονται, ὅπως οἱ πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ Ἰουδαῖοι ἀντίθετα ἀπελευθερώνονται ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία καί μάλιστα χωρὶς λύτρα ἢ ἄλλα ἀνταλλάγματα, Ἦσ. 45,13.

47. Θὰ ἦταν ἄραγε βάσιμο νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ὁ προφήτης μέ αὐτὰ τὰ θέματα πὸν ἀναπτύσσει ἀπαντᾷ στὰ ἐπιμέρους κεφάλαια πὸν περιέχει τὸ βιβλίον τοῦ Ἠράκλειτου «Περὶ φύσεως», δηλαδή: α) στὸ περὶ τοῦ παντός, β) τὸ πολιτικὸ καί γ) τὸ θεολογικὸ;

Ὁ Θεὸς εἶναι ποὺ κατευθύνει τὴν ἱστορία. Εἶναι αὐτὸς ποὺ δίνει τὴν ἐξουσία στὸν βασιλιὰ Κῦρο νὰ ἐκδώσει τὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν Ἰουδαίων στὴν πατρίδα τους, 45,1 ἔξ. Πίσω ἀπὸ τὸν κυρίαρχο Πέρση βασιλιὰ εἶναι ὁ ἴδιος Θεός, «ὁ λέγων τῇ Ἱερουσαλήμ· οἰκοδομηθήσῃ, καὶ τὸν οἶκον τὸν ἅγιόν μου θεμελιώσω», Ἦσ. 44,28.

Β) Τὰ ἔθνη, καὶ μάλιστα οἱ λαοὶ τῆς Μ. Ἀσίας, τρώμαξαν μπροστὰ στὴν κυριαρχία τῶν Περσῶν καὶ ζητοῦν προστασία ἀπὸ τὰ εἰδῶλα. Ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀδυναμία τῶν εἰδώλων εἶναι τὸ ἄλλο θέμα ποὺ ἀμέσως μετὰ θέτει ὁ προφήτης πρὸς τὰ ἔθνη.

41,7 Ἔτσι ἐμψυχώνει τὸ χρυσοχόο ὁ ξυλουργὸς καὶ ὁ χαλκοπλάστης λέει σ' αὐτὸν ποὺ σφυρηλατεῖ στὸ ἀμόνι. «Εἶναι καλὴ ἡ συγκόλλησις». Καὶ μὲ καρφία τὸ εἶδωλο στεριώνει, ἀκλόνητο νὰ στέκει.

Κι ὅμως τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν δὲν ἔχουν δύναμη. Ὁ προφήτης ζητᾷ ἀπὸ τοὺς ἄλλους θεοὺς νὰ ἐξηγήσουν ὅσα συμβαίνουν στὴν ἱστορία καὶ νὰ ποῦν γιὰ τὰ μελλούμενα. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀπάντηση, γιὰ τὰ εἰδῶλα εἶναι ἕνα τίποτε:

41,28 «ἀπὸ γὰρ τῶν ἐθνῶν οὐδεὶς, καὶ ἀπὸ τῶν εἰδώλων αὐτῶν οὐκ ἦν ὁ ἀναγγέλλων, καὶ ἐὰν ἐρωτήσω αὐτούς, πόθεν ἐστέ; οὐ μὴ ἀποκριθῶσί μοι».

Τὰ εἰδῶλα τῶν θεῶν εἶναι ἡ μεγάλη φάρσα, γιὰ τὴν κατασκευάζονται μὲ ἀπλά ξύλα τοῦ βουνοῦ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Τὰ μισὰ ἀπὸ αὐτὰ χρησιμοποιοῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ ψῆσουν τὸ κρέας τους καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τὰ φτιάχνουν εἰδῶλα, Ἦσ. 44,9 ἔξ. Γι' αὐτὸ αὐτὰ δὲ μποροῦν νὰ φέρουν τὴ λύτρωση οὔτε νὰ σώσουν τὸν ἄνθρωπο, Ἦσ. 45,20. Δὲν ἀξίζει νὰ προσεύχεται κανεὶς σὲ αὐτὰ, ἀφοῦ δὲν ἀκοῦνε. Ὅσο καὶ νὰ τὰ προσκυνᾷς, αὐτὰ στέκονται ἐκεῖ ἀκίνητα, ἀδύναμα νὰ ἐπέμβουν γιὰ ὅποιαδήποτε βοήθεια, Ἦσ. 46,6-7.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ προφήτη μὲ τὰ ὁποῖα ἀκυρῶνει τὴ λατρεία τῶν εἰδώλων, δηλαδή κάθε ἔκφραση εὐσέβειας καὶ θρησκευτικότητας τῶν ἐθνικῶν πρὸς τοὺς ψεύτικους θεοὺς τους. Ἔτσι ἀναδεικνύει τὴ δύναμη τοῦ ἐνὸς Θεοῦ τοῦ Ἰσραήλ.

Γ) Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἄλλους θεοὺς, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ εἶναι ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς καὶ δημιουργὸς τοῦ κόσμου. Εἶναι αὐτὸς ποὺ δρᾷ μέσα στὴν ἱστορία ὄχι μόνο γιὰ χάρις τοῦ λαοῦ του, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἔθνη. Ὁ προφήτης παρουσιάζει τὸ Θεὸ νὰ λέει στὸ α' πρόσωπο:

Ἦσ. 43,10βγ *...ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε καὶ συνῆτε, ὅτι ἐγὼ εἰμὶ ἔμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεὸς καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται.*

Ἦσ. 48,12 *Ἐγὼ εἰμὶ πρῶτος καὶ ἐγὼ εἰμὶ εἰς τὸν αἰῶνα.*

Μὲ τὸ «ἐγὼ εἰμὶ» ὁ προφήτης δὲν παραπέμπει μόνο στὴ θαυμαστὴ Θεοφάνεια τοῦ Θεοῦ στὸ Μωυσῆ, ἀλλὰ δηλώνει καὶ τὴ μεγάλη ἀλήθεια, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος ζῶν Θεὸς μέσα στὴν ἱστορία καὶ τὴ δημιουργία.

Τὸ προφητικὸ κείμενο εἶναι πολὺ δυνατὸ ὅταν ἀναφέρεται στὸν Θεὸ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ γίνεται ἀκόμη πιὸ παραστατικὸ ὅταν ὁ Θεὸς στρέφεται πρὸς τὸν λαό του, τὸν παρηγορεῖ γιὰ τὶς θλίψεις του καὶ τὸν στηρίζει. Ὁ προφήτης εἶτε γράφει γιὰ τὸν Θεὸ στὸ τρίτο εἶτε στὸ πρῶτο πρόσωπο, βρίσκεται πάντοτε στὴ γραμμὴ τῆς βιβλικῆς παράδοσης. Ἡ διαθήκη μὲ τὸν Ἀβραάμ, τὰ γεγονότα τῆς Ἐξόδου, ἡ Θεοφάνεια στὸ Σινᾶ, ἡ Νομοδότηση, ἡ πορεία στὴν ἔρημο διακατέχουν τὴ σκέψη του, Ἦσ. 48,17-22.

Ἡ πίστη του σὲ ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀκλόνητη, γι' αὐτὸ καὶ διακηρύττει τὸν Θεὸ ὡς βασιλιὰ καὶ δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος⁴⁸. Εἶναι αὐτὸς πὺν μπορεῖ νὰ ἀνοίξει ποτάμια στὴν ἔρημο καὶ νὰ δημιουργήσει γόνιμη ὑγρασία στὴν ξερὴ καὶ διψασμένη γῆ. Αὐτὸς μπορεῖ νὰ κάνει νὰ φυτρώσουν στὴν ἔρημο κυπαρίσσια καὶ μυρτιές, κέδροι καὶ λεῦκες, γιὰ νὰ μάθουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ κανεὶς ἄλλος, Ἦσ. 41,18-20.

Μὲ τὴ δημιουργικὴ του ἰσχὺ ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ φέρει ἀκόμη καὶ ἀντίθετα ἀποτελέσματα. Μὲ ἓναν ξερὸ καυτὸ ἀέρα μπορεῖ νὰ ξηράνει ὅλα ὅσα οἱ ἄνθρωποι φυτεύουν, 40,24, νὰ μετατρέψει τὴν ἄβυσσο τῆς θάλασσας σὲ ξηρά, ὅπως συνέβη στὴ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καὶ νὰ ξηράνει ὅλα τὰ ποτάμια μὲ μόνο τὸν Λόγο του 44,27. Ἄν θέλει ἐκεῖνος, μπορεῖ νὰ ἐρημώσει τὰ ὄρη καὶ τὰ βουνά, νὰ ξηράνει τὴ βλάστηση καὶ κάθε ὑγρασία πάνω στὴ γῆ, 42,15.

Ὁ στίχος Ἦσ. 42,15 προβληματίζει τοὺς ἐρμηνευτές, γιατί ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς ἀρνητικὲς ἀναφορὲς τοῦ προφήτη παρεμβάλλεται μία θετικὴ πρόταση γιὰ τὰ νησιά:

Ἦσ. 42,15 «Ἐρημώσω ὄρη καὶ βουνούς
καὶ πάντα χόρτον αὐτῶν ξηρανῶ
καὶ θήσω ποταμούς εἰς νήσους καὶ ξηρανῶ ἔλη».

48. ΚΑΪΜΑΚΗ Δ., *Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ στὸν Δευτεροσηαῖα*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 52-58.

Ἡ ἀναφορὰ στὰ «νησιά», πού εἶναι τρίτη κατὰ σειρὰ στή συνάφεια αὐτή (Ἰησ. 42,10-15. 10. 12) καὶ βρίσκεται ἀκριβῶς μετὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο ὕμνο τοῦ παιδὸς Κυρίου (eved Jahwe), ὑπάρχει καὶ στὸ ἑβραϊκὸ κείμενο καὶ στήν ἑλληνικὴ μετάφραση τῶν Ο΄. Συνήθως οἱ ἐρμηνευτὲς ἀποδίδουν τὴ λέξη «νήσοι» μὲ τὴν ἔννοια «ἔρημος»⁴⁹, διότι καὶ τὰ νησιά εἶναι αὐτὰ πού συνήθως ὑποφέρουν ἀπὸ ξηρασία. Ἀλλὰ ἐδῶ δὲν πρόκειται μόνο γιὰ τὴ λέξη «νήσοι». Ἡ ὅλη πρόταση «καὶ θήσω ποταμοὺς εἰς νήσους» δὲν ἀφορᾷ τὴν ἔρημο, ἀλλὰ δίνει ὅλες τὶς βιολογικὰς ἐκεῖνες προϋποθέσεις πού εἶναι οἱ κατάλληλες γιὰ τὴ βλάστηση καὶ τὴ γονιμότητα σὲ μία συνάφεια καταστροφῆς καὶ ξηρασίας. Γι’ αὐτὸ δημιουργεῖ ἀπορία στοὺς ἐρευνητὲς. Μοιάζει σὰν νὰ εἶναι μεταγενέστερη παρεμβολή⁵⁰ στὸ κείμενο, μὲ σκοπὸ τὴν εἰδικὴ μεταχείριση τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ἢ γενικὰ τῆς Μεσογείου ἀπὸ τὸν προφήτη.

Μήπως ὁμως μία τέτοια παρεμβολὴ δείχνει καὶ κάτι ἄλλο; Μήπως πέρα ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἰσραὴλ μὲ τοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ μάλιστα μὲ θεότητες τῆς βλάστησης ὅπως ὁ Βάαλ, ὁ προφήτης ἀντιπαρατίθεται καὶ μὲ τὶς φυσικὰς θεωρίες⁵¹ γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου πού ἐμφανίζονται στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο ἤδη ἀπὸ τὸν 6^ο π.Χ. αἰ.; Διότι ὑπάρχει καὶ ἓνας ἄλλος στίχος στὸ Ἰησ. 51,6 πού ἀφήνει ἀρκετοὺς ὑπαινιγμοὺς γιὰ μία ἀντιπαράθεση μὲ τὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου:

Ἰησ. 51,6 «ἄρατε εἰς τὸν οὐρανὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν καὶ ἐμβλέψατε εἰς τὴν γῆν κάτω, ὅτι ὁ οὐρανὸς ὡς καπνὸς ἐστρεώθη, ἡ δὲ γῆ ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεται, οἱ δὲ κατοικοῦντες τὴν γῆν ὥσπερ ταῦτα ἀποθανοῦνται...».

Ἡ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, πού ἔχει διασώσει πολλὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου, δίνει τὴν πληροφορία ὅτι αὐτὸς «διδάχθηκε ἀπὸ

49. BALTZER, ὁ.π., σελ. 145, ὑποσ. 16.

50. BALTZER, ὁ.π., σελ. 145 ἀναφέρει ὅτι «εἴτε πρόκειται γιὰ φθορὰ στὸ κείμενο ἢ προσθήκη στή συνάφεια».

51. BALTZER, ὁ.π., σελ. 83.

τῆ Σίβυλλα»⁵² καί «παρ' Ὁρφέως τὰ πλείστα εἴληφε»⁵³. Μὲ τὸ παρακάτω κείμενο περιγράφει ὁ Κλήμης τὴ θεωρία τοῦ Ἐφέσιου φιλοσόφου ποὺ δέχεται τὴ φωτιά ὡς ἀρχὴ τῶν πάντων⁵⁴:

«Σαφέστατα Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος ταύτης ἐστὶ τῆς δόξης τὸν μὲν τινα κόσμον αἰδίδιον εἶναι δοκιμάσας, τὸν δὲ τινα φθειρόμενον τὸν κατὰ τὴν διακόσμησιν εἰδώς· οὐχ ἕτερον ὄντα ἐκείνου πως ἔχοντος. Ἄλλ' ὅτι μὲν αἰδίδιον τὸν ἐξ ἀπάσης τῆς οὐσίας αἰδίως ποῖον κόσμον ἦδει, φανερόν ποιεῖ λέγων οὕτως:

«κόσμον τὸν αὐτὸν ἀπάντων οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν· ἀλλ' ἦν καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰείζων ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»⁵⁵.

Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ κείμενο ὁ Ἡράκλειτος δέχεται τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἓνα κλειστὸ σύστημα ποὺ κινεῖται σὲ συνεχῆ κυκλική φορὰ μὲ κινήτρια ζωτικὴ δύναμη πάντοτε τὴ φωτιά. Ὁ Κλήμης στὸ εἰσαγωγικό του σχόλιο γιὰ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ἀναφέρει ρητὰ ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου ἀποδέχεται τὴ φθαρτότητα τοῦ κόσμου μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλειστὸ σύστημα. Ὑποστηρίζει ἐπιπλέον ὅτι ἡ κίνηση τῆς φθορᾶς ὑπάρχει μὲ σκοπὸ τὴ διακόσμησι τῆς δημιουργίας καὶ συμπληρώνει στὴ συνέχεια:

Ὅτι δὲ καὶ γενητὸν καὶ φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ἐδογματίσει μνηύει τὰ ἐπιφερόμενα· «πυρὸς τροπαί, πρῶτον θάλασσα· θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἡμισυ γῆ, τὸ δὲ ἡμισυ προσητήρ». Δυνάμει γὰρ λέγει, ὅτι πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος Λόγου, καὶ Θεοῦ τὰ σύμπαντα δι' ἀέρος τρέπεται εἰς ὑγρόν, τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμήσεως· ὁ καλεῖ θάλασσαν· ἐκ δὲ τούτου αὔθις γίνεται γῆ καὶ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα. Ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκπυροῦται σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ «θάλασσα διαχέεται καὶ μετρεῖται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁποῖος πρῶτον ἦν ἢ γενέσθαι γῆ. Ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἄλλων στοιχείων τὰ αὐτά»⁵⁶.

Ἡ παραπάνω παρουσίασι τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου ἀπὸ τὸν Κλήμη τὸν Ἀλεξανδρεά ὀδηγεῖ σὲ τρεῖς παρατηρήσεις:

52. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, *Στρωματεῖς* I,XV PG 8,776. Τὸ Ἀπόσπασμα DK 3 (92) ἀναφέρει ὅτι «Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι καθ' Ἡράκλειτον ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τὴ φωνὴ διὰ τὸν θεόν».

53. *Στρωματεῖς* VI,II PG 9,244.

54. *Στρωματεῖς* V,14, PG 9,157-160.

55. Ἀπόσπ. DK 52(30), ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, *Στρωματεῖς* V,14, PG 9,160.

56. Ἀπόσπ. DK 53 (31), *Στρωματεῖς* V,14, PG 9,160. Πρβλ. ΔΙΟΓΕΝΗ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, ὁ.π., IX,7-11.

Παρατήρηση 1^η: 'Ο Έφεσιος φιλόσοφος τοῦ 500 π.Χ. προσπαθεῖ μὲ βάση τὸν ὀρθὸ λόγον νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φυσικὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα. Πῶς δηλαδὴ δημιουργοῦνται τὰ νέφη, ἡ βροχὴ, ἡ γόνιμη γῆ, ἡ ὑγρασία στὴ φύση, πῶς συντηροῦνται τὰ ποτάμια, οἱ λίμνες καὶ οἱ θάλασσες. Ἐὰν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας ἐπιπλέον ὅτι ὁ Ἡράκλειτος δεχόταν τὸ ρητὸ ὅτι *ὅλα τὰ κυβερνάει ὁ κεραυνός*⁵⁷ θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι χρησιμοποιώντας τὸν ὀρθὸ λόγον μεταφέρει στὴν ἐποχὴ του τὸ μετεωρολογικὸ μῦθo τῆς Ἀθηνᾶς⁵⁸.

Αὐτὸ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξήγηση ποὺ δίνει ἕναν αἰῶνα μετὰ ὁ Πλάτων στὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ τὴν παγκόσμια κίνηση, ποὺ στηρίζεται στὸ ρητὸ «*τὰ πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν μένει*»⁵⁹: Στὸν Διάλογο τοῦ Σωκράτη μὲ τὸν Θεαίτητο ἀναφέρει ὁ Πλάτων τὰ ἑξῆς: «... ἔστι μὲν γὰρ οὐδέποτε' οὐδέν, ἀεὶ δὲ γίνεται. Καὶ περὶ τούτου πάντες ἔξῃς οἱ σοφοὶ πλὴν Παρμενίδου ξυμφέρεσθον, Πρωταγόρας τε καὶ Ἡράκλειτος καὶ Ἐμπεδοκλῆς, καὶ τῶν ποιητῶν οἱ ἄκροισι τῆς ποιήσεως ἑκατέρως, κωμωδίας μὲν Ἐπίχαμος, τραγωδίας δὲ Ὅμηρος, ὃς εἰπὼν Ὠκεανὸν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθὺν πάντα εἴρηκεν ἔκγονα ροῆς τε καὶ κινήσεως»⁶⁰.

Εἶναι ἀλήθεια πάντως ὅτι δὲν ἔγινε σοβαρὴ προσπάθεια ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστοτέλη νὰ διεισδύσουν στὸ ἀληθινὸ νόημα τῶν λόγων τοῦ Ἡρακλείτου. Συνήθως ἀναφέρουν τίς ἀπόψεις του μᾶλλον μὲ χιουμοριστικὴ καὶ εἰρωνικὴ διάθεση καὶ δὲν ἐνδιαφέρονται γενικὰ γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐκτίμηση τοῦ ἔργου τῶν ἀρχαιότερων ἀπὸ αὐτοὺς στοχαστῶν⁶¹.

Παρατήρηση 2^η: Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ποὺ δρᾷ στὰ τέλη τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰῶνα στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ διωγμένος ἀργότερα καταφεύγει στὴν Καισάρεια

57. Ἀπόσπ. DK 68 (64). ΙΠΠΟΥΛΤΟΥ, *Κατὰ πασῶν τῶν Αἰρέσεων Ἐλεγχος* IX,10,6 «τὰ δὲ πάντα οἰακίξει κεραυνός».

58. Κατὰ τὸ μετεωρολογικὸ μῦθo τῆς Ἀθηνᾶς ἀπὸ τὸν Ὠκεανὸν καὶ τὴ Τηθὺ γεννιέται ἡ Μῆτις, ἡ σοφὴ σύμβουλος τοῦ Δία, τὴν ὁποία ὁ πατέρας τῶν θεῶν καταπίνει γιὰ νὰ μὴν φέρει στὸν κόσμον παιδὶ δυνατότερο ἀπὸ αὐτόν. Ἄντ' αὐτοῦ φέρεται νὰ γεννιέται πάνοπλη ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Δία καὶ νὰ ἀστράφει ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανὸς μὲ τὴ γέννησίν της. Ἴσως ἔτσι νὰ ἐξηγοῦσαν οἱ ἄνθρωποι τὴν λάμψη τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κερανοῦ μέσα στὰ μαῦρα σύννεφα τῆς καταιγίδας. Βλ. σχ. στὸ ἄρθρο μου «Ἀπαρχὲς τῆς Σοφιολογίας». Ἰὼβ 28 καὶ Βαροῦχ 3,9-4,4, ΔΒΜ 29Β (2011) 29Α/2011 (ὑπὸ ἔκδοσιν).

59. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Κρατύλος* 402a: «λέγει ποὺ Ἡράκλειτος ὅτι «πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει», καὶ ποταμοῦ ροὴ ἀπεικάζον τὰ ὄντα λέγει ὡς «δις ἔς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης».

60. Θεαίτητος 152e, 180d, πρβλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Μεταφυσικά* Α3, 983b 27 καὶ Α 6, 987a 32, ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Κρατύλος* 402ab καὶ *Τίμαιος* 40d-e.

61. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὀ.π., σελ. 193-194. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Θεαίτητος 180-181, *Κρατύλος* 402.

τῆς Καππαδοκίας, ὅπου ἰδρύει σχολή στίς ἀρχές τοῦ 3^{ου} αἰ. μ.Χ., ὅταν παραθέτει τὴν διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου μὲ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια, εἰσάγει δύο ἔννοιες σχετικὰ μὲ τὸν Λόγο. Αὐτὲς διακρίνονται σαφῶς μεταξὺ τους. Ἡ μία ἔννοια εἶναι πάντοτε στὸν ἐνικὸ ἀριθμὸ καὶ ἀνάγεται στὸν Ἡράκλειτο, ἐνῶ ἡ ἄλλη, ποὺ ἐμφανίζεται πάντα στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ ὡς *λόγοι τῶν ὄντων*, πρέπει νὰ ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στῆ θεωρία τῶν ἀριθμῶν τοῦ Πυθαγόρα γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ διατυπώνεται ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸν *Τίμαιο*⁶².

Ὁ Λόγος στὸν Ἡράκλειτο ἀποτελεῖ «τὴν ἐνοποιητικὴ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος»⁶³ ποὺ ρυθμίζει τὸν τρόπο τῆς μετάλλαξης τῶν στοιχείων. Εἶναι ὁ παράγοντας καὶ ὁ ρυθμιστὴς ποὺ δίνει τὸ μέτρο σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἀνάβει καὶ σβήνει ἡ φωτιὰ ποὺ κινεῖ τὸ αἶε γίνεσθαι τοῦ κόσμου. Ὁ Λόγος εἶναι ποὺ καθορίζει τὸ μέτρο, τὸ ὁποῖο μεταστοιχειώνει μὲ τὴ δύναμη τῆς φωτιᾶς τὴν ὕλη τοῦ κόσμου ἀπὸ γῆ σὲ θάλασσα, ἀπὸ θάλασσα σὲ αἰθέρα, ἀπὸ αἰθέρα σὲ νερό. Εἶναι ἡ *παγκρατὴς δύναμις τοῦ παντός* ποὺ δίνει «τὴ συμμετρικὴ διάταξη τῶν πραγμάτων» καὶ παράλληλα ἐνοποιεῖ τὸν κόσμο. Στὸ ἀπόσπασμα 50 ποὺ διασώζει ὁ Ἰππόλυτος Ρώμης⁶⁴ ἀναφέρει: «οὐκ ἐμοῦ ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἐστὶν ἐν πάντα εἶναι». Δηλαδή: ἔχοντας ἀκούσει ὄχι ἐμένα, ἀλλὰ τὸν Λόγο εἶναι φρόνιμο νὰ παραδεχθεῖτε ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἓνα.

Ὁ Λόγος κατέχει κεντρικὴ θέση στῆ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ὁ Ἡράκλειτος γιὰ τὴ διδασκαλία αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸν σύγχρονό του Ξενοφάνη⁶⁵, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἴωνία καὶ ἴδρυσε τὴν Ἑλεατικὴ Σχολὴ στὴν Κάτω Ἰταλία. Ὁ Ἡράκλειτος πρέπει νὰ τὸν γνώριζε, ἀφοῦ τὸν ἀναφέρει μαζί μὲ τὸν Πυθαγόρα καὶ τὸν Ἐκκαταῖο μὲ ὑπεροπτικὸ καὶ ἐπικριτικὸ ὕφος⁶⁶.

Ὁ Ξενοφάνης καταφέρθηκε ἐναντίον τῶν διηγήσεων τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ποὺ παρουσιάζουν ἀνθρωπομορφικὲς θεότητες καὶ μάλιστα μὲ πάθη

62. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Τίμαιος* 30 ἐξ., 38α.

63. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὅ.π., σελ. 195-196.199. Ὁ Θ. Βεΐκος παρατηρεῖ ὅτι «ὁ λόγος εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ συνδετικὸς ἀρμὸς ὄλων τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ κοινὸς παράγοντας ποὺ διαπερᾶ καὶ διέπει τὰ πάντα», *Οἱ προσωκρατικοί*, σελ. 110.

64. *Ἐλεγχος*, 9,1.

65. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὅ.π., σελ. 190, ὑποσ. 130.

66. ΔΙΟΓΕΝΗ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, *Βίοι Φιλοσόφων* IX, 1 (DK 40): «Πολυμαθὴν νόον ἔχειν οὐ διδάσκει· Ἡσιόδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἐκκαταῖον».

ἐπαίσχυντα καὶ κατακριτέα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους⁶⁷. Δέχεται ἓναν Θεὸ πού εἶναι μέγιστος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸς ὁ Θεὸς μένει πάντα στὸ ἴδιο μέρος καὶ χωρὶς κόπο, μόνο μὲ τὴ σκέψη τοῦ νοῦ του, σείει τὰ πάντα⁶⁸.

Στὸν Ἡράκλειτο ὁμοῦς δὲ φαίνεται τόσο καθαρὰ ὁ Λόγος νὰ εἶναι ἔκφραση τῆς θεϊκῆς νόησης τοῦ κόσμου μὲ τὴ βιβλικὴ ἔννοια τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς κτίσης ἀπὸ τὸν δημιουργὸ ἢ μὲ τὴ μεταγενέστερη τῶν στωικῶν φιλοσόφων. Κατὰ τὸν Ἡράκλειτο ἡ ἐνοποιητικὴ ἀρχὴ τοῦ Λόγου ἔχει συμπαντικὴ θέση γιὰ τὴν ἐνότητα καὶ ἰσορροπία τῶν ἀντιθέτων πού ἐμπερικλείονται μέσα στὸν κόσμο. Στὴν ἀντίληψη αὐτὴ ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ οὐσιωδῶς νὰ διαφέρει ἀπὸ τὸν Λόγο τοῦ Ἡράκλειτου πού συνέχει τὸν κόσμ⁶⁹.

Παρατήρηση 3^η: Ὅταν ὁ λόγος δὲν χρησιμοποιεῖται μὲ τὴ συμπαντικὴ του ἔννοια, ἀλλὰ δηλώνει τὴ συγκεκριμένη ἀναλογία στὴν ὁποία γίνεται π.χ. ἡ θάλασσα, ὅπως δηλώνει ὁ Κλήμης στὸ ἀπόσπασμα: «θάλασσα διαχέεται καὶ μετρεῖται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον», τότε φαίνεται νὰ ὑπάρχει μία ἐξέλιξη στὴ χρῆση τῆς λέξης «Λόγος» πού ἐξηγεῖται στοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους.

Πάντως οἱ λόγοι τῶν ὄντων ὡς ἀναλογίες ἀριθμῶν ἀνάγουν τὴν ἀρχὴ τους στὸν Πυθαγόρα, ὁ ὁποῖος τονίζει στὴ διδασκαλία του τὴ μεγάλη σημασία τῶν ἀριθμῶν γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου. Στὸν *Τίμαιο*⁷⁰ τοῦ Πλάτωνα ἐξηγεῖται ἀναλυτικὰ ἡ διδασκαλία αὐτὴ, κατὰ τὴν ὁποία οἱ λόγοι τῶν ὄντων εἶναι κλασματικοὶ ἀριθμοὶ πού δείχνουν τὶς συγκεκριμένους ἀναλογίες τῶν ἀρχικῶν στοιχείων πού περιέχει κάθε δημιούργημα.

Στὸ *Θεαίτητο*⁷¹ ὀρίζεται ἡ ἔννοια τοῦ λόγου, δηλαδὴ τῆς ἀναλογίας, ὡς ἡ διαφορὰ πού ἔχει τὸ ἓνα δημιούργημα ἀπὸ τὸ ἄλλο. «Ἔστι δὲ ὅπερ ἄρτι ἐλέγομεν, ὡς ἄρα τὴν διαφορὰν ἐκάστου ἀν λαμβάνης ἢ τῶν ἄλλων διαφέρει, λόγον, ὡς φασὶ τινές, λήψει».

Ἴσως ὁ Λόγος καὶ οἱ λόγοι τῶν ὄντων νὰ σχετίζονται στὴ σκέψη τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἡράκλειτου μὲ τὴν ἔννοια ὅτι καὶ «ὁ Λόγος εἶναι μεταξὺ τῶν

67. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὀ.π., σελ. 176. Ἀπόσπ. 11, ΣΕΞΤΟΣ, *Πρὸς μαθηματικούς* IX,193.

68. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὀ.π., σελ. 178. Ἀπόσπ. 25, ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ, *Εἰς Φυσικά* 23,20. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐτυμολογία πού δίνει ὁ μαθητὴς τοῦ Ἡράκλειτου, Κρατύλος, γιὰ τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς ἀκολουθεῖ τὸν Ὅμηρο καὶ δέχεται ὅτι εἶναι «ἡ τοῦ Θεοῦ νόηση». ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Κρατύλος* 407B.

69. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὀ.π., σελ. 199, ὅπου σημειώνεται ὅτι «ἐδῶ ὁ θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸ Λόγο».

70. Ὅ.π., ὑποσ. 47.

71. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Θεαίτητος* 208D.

ἄλλων τὸ συστατικὸ ἐκεῖνο τῶν πραγμάτων ποὺ τὰ κάνει ἀντίθετα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο καὶ ἐξασφαλίζει ὅτι ἡ ἐναλλαγή ἀνάμεσα στὰ ἀντίθετα διέπεται ἀπὸ μέτρο καὶ ἰσορροπία»⁷². Διότι εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Ἰωνες φυσικοὶ φιλόσοφοι θεωροῦσαν ὅτι τὸ ἀρχικὸ στοιχεῖο τοῦ σύμπαντος περιέχεται μέσα στὴ φύση τὴν ὁποία διαποτίζει ὡς ζωτικὴ δύναμη. Ἄν, λοιπόν, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο ἡ φωτιὰ εἶναι τὸ ἀρχικὸ στοιχεῖο τοῦ κόσμου καὶ ὁ κόσμος εἶναι *πῦρ ἀείζωνον ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα*, τότε ὁ Λόγος εἶναι ὁ ἔξωθεν ρυθμιστὴς ποὺ δίδει τὸ μέτρο γιὰ νὰ ἀνάβει καὶ νὰ σβῆνει αὐτὴ μέσα στὰ ὄντα.

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος⁷³, ὁ ὁποῖος σπούδασε ἐπίσης Φιλοσοφία καὶ Θεολογία στὴν Ἀλεξάνδρεια, ξεκαθαρίζει τὶς ἔννοιες τοῦ Λόγου. Διακρίνει τρεῖς ἔννοιες, διότι στὶς δύο παραπάνω συμπεριλαμβάνει καὶ τὸν ἀνθρώπινο λόγο. Στὴν ἀντιπαράθεσή του μὲ ὄσους δὲν δέχθηκαν τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας γράφει:

«Εἰ μὲν γὰρ ἄλογος ἦν ἡ τῆς κτίσεως κίνησις καὶ ἀπλῶς ἔφεροτο τὸ πᾶν, καλῶς ἂν τις καὶ τοῖς λεγομένοις ἠπίστησεν· εἰ δὲ λόγῳ καὶ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ συνέστηκε καὶ παντὶ κόσμῳ διακεκόσμηται, ἀνάγκη τὸν ἐπικείμενον καὶ διακοσμήσαντα τοῦτον οὐκ ἄλλον τινὰ ἢ Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ. Λόγον δὲ φημί οὐ τὸν ἐν ἐκάστῳ τῶν γενομένων συμπεπλεγμένον καὶ συμπεφυκότα, ὃν δὴ καὶ σπερματικὸν τινὲς εἰώθασιν καλεῖν, ἄψυχον ὄντα καὶ μηδὲν λογιζόμενον μήτε νοοῦντα, ἀλλὰ τῇ ἔξωθεν τέχνῃ ἐνεργοῦντα κατὰ τὴν τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτὸν ἐπιστήμην· οὐδὲ οἷον ἔχει τὸ λογικὸν γένος Λόγον τὸν ἐκ συλλαβῶν συγκείμενον καὶ ἀέρι σημαινόμενον».

Δηλαδή οἱ λόγοι τῶν ὄντων δὲν ἔχουν λογικὴ οὔτε σκέπτονται, ἀλλὰ ἐνεργοῦν δυνάμει τῆς τέχνης ποὺ ἐφασμόστηκε σὲ αὐτοὺς ἔξωθεν καὶ σύμφωνα πρὸς τὴ σοφία ἐκεῖνου ποὺ τὰ κυβερνᾷ.

Βέβαια ὁ Μ. Ἀθανάσιος στὶς ἀρχὲς τοῦ 4^{ου} αἰ. μ.Χ. διασώζει καὶ ἐπεξηγεῖ βιβλικὰ τὴν ἐλληνικὴ σκέψη ποὺ προσπαθεῖ νὰ κατανοήσει τὴν λειτουργία τοῦ κόσμου στὴν αὐγὴ μόλις τῆς ἐπιστήμης. Δὲ δίνει, ὅμως, στοιχεῖα γιὰ τὸν διάλογο ποὺ ἀνοίγει ὁ ΔΗ μὲ τὰ ἔθνη καὶ συγκεκριμένα μὲ τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι εἴτε γίνονται συνομιλητὲς μὲ αὐτοὺς ποὺ βρίσκονται στὴν Περσικὴ αὐλὴ εἴτε

72. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὅ.π., σελ. 199. Ἡ ἐνότητα τῶν πάντων κατὰ τὸν Ἡράκλειτο συγκροτεῖται ἀπὸ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἀντιθέτων, γι' αὐτὸ καὶ τὸ ρητό του «πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστίν», Ἀπόσπ. 53, Ἰππολύτου, *Ἐλεγχος*, IX,9,4.

73. *Κατὰ Εἰδώλων* 40, ΕΠΕ 1,202.

μετακινούνται ως έμποροι ή μισθοφόροι μέσα στην άχανη Περσική Αυτοκρατορία τὸ 500 π.Χ. και διαδίδουν τὶς ἀπόψεις τῶν φυσικῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων, ὅπως και αὐτὲς τοῦ Ἡρακλείτου.

Κάποια πτυχή τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου ἴσως μπορεῖ νὰ φωτίσει ὁ μαθητὴς του, ὁ Ἑλληνας φιλόσοφος Κρατύλος, πὸν ἦταν θερμὸς ὀπαδὸς τῆς θεωρίας τοῦ «τὰ πάντα ρεῖ και οὐδὲν μένει». Ἦταν σύγχρονος τοῦ Σωκράτη και ἴδρυσε ἀξιόλογη φιλοσοφική σχολή στην Ἀθήνα, ὅπου φοίτησε και ὁ Πλάτων προτοῦ γίνεαι μαθητὴς τοῦ Σωκράτη. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο διάλογο τοῦ Πλάτωνα, ὁ Κρατύλος ἀσχολήθηκε μὲ διάφορες ἐτυμολογικὲς μελέτες. Ὅταν κάνει τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς Περσεφόνης, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θεὰ αὐτὴ εἶναι σοφή. Διότι, ὅπως δείχνει ἡ ἀρχική ὀνομασία της ὡς «Φερεφέαττα» ἀντὶ τοῦ κανονικοῦ «Φερέπαφα», αὐτὴ ἐφάπτεται μὲ τὰ πράγματα πὸν βρίσκονται σὲ διαρκὴ κίνηση, δηλαδή μὲ τὸ αἰεὶ γίνεσθαι τῶν ὄντων. Και ἐκεῖνο πὸν μπορεῖ ὄχι μόνο νὰ ἀκολουθεῖ ἀλλὰ νὰ ἀγγίζει τὸ γίνεσθαι τῆς δημιουργίας, εἶναι σημεῖο τῆς σοφίας⁷⁴. «Φερέπαφα λέγεται γιατί ἔχει τὴν ἐπαφή μὲ τὸ κινούμενο μέσα στη δημιουργία. Γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται σοφή και νὰ συγκατοικεῖ μὲ τὸν Ἄδη πὸν και αὐτὸς εἶναι σοφός»⁷⁵. Ἄν δηλαδή κανεῖς χρησιμοποιοῦσε σύγχρονους ὄρους γιὰ νὰ διατυπώσει τὴν ἄποψη τοῦ Κρατύλου, θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ στοὺς βιολόγους πὸν μελετοῦν τὴν ἀνάλυση τοῦ DNA τῶν ὄντων και τὴν κίνηση τῆς δημιουργίας πὸν εἶναι φθαρτή.

Ἡ θεὰ Περσεφόνη, τὴν ὀποία ἡ μυθολογία θέλει νὰ βρίσκεται ἔξι μῆνες μέσα στὰ βάθη τῆς γῆς πὸν εἶναι τὸ βασίλειο τοῦ Ἄδη, ὄχι μόνο μπορεῖ νὰ κατανοεῖ, ἀλλὰ και νὰ ἀγγίζει τὸ μυστήριο τῆς κίνησης πὸν κρύβεται μέσα στη φύση. Γι' αὐτὸ εἶναι σοφή. Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὴ πὸν κινεῖ τὴ δημιουργία, ἀλλὰ τὴν ἐπεξηγεῖ σύμφωνα μὲ τὸ σχετικὸ μῦθο. Κατὰ τὸν Ἡρακλείτο μόνο ὁ Θεὸς εἶναι σοφός: «Ἐν τὸ σοφὸν μῦνον λέγεσθαι ἐθέλει οὐκ ἐθέλει Ζηνὸς ὀνομα»⁷⁶, δηλαδή ἓνα πρᾶγμα, τὸ μόνον ἀληθινὸ σοφὸ, θέλει και δὲν θέλει νὰ λέγεται, εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Δία.

Ἄν μπορούσε κανεῖς νὰ εἰσχωρήσει στὸ κλειστὸ σύστημα τοῦ κόσμου μέσα στὸ ὀποῖο συντελοῦνται τὰ μυστήρια τῆς λειτουργίας τῆς φύσης μυστικά, διότι

74. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Κρατύλος* 404c. «τὸ δὲ μὴν εἶναι σοφὴν εἶναι τὴν θεόν. Ἄτε γὰρ φερομένων τῶν πραγμάτων τὸ ἐφαπτόμενον και ἐπαφῶν και δυνάμενον ἐπακολουθεῖν σοφία ἂν εἴη».

75. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Κρατύλος* 404d. «Φερέπαφα» οὖν διὰ τὴν σοφίαν και τὴν ἐπαφήν τοῦ φερομένου ὁ θεὸς ἂν ὀρθῶς καλοῖτο...».

76. Ἀπόσπ. (DK) 32. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, *Στροματεῖς* V,115,1.

«ἡ φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ»⁷⁷, θὰ πλησίαζε ἐκεῖνον ποὺ κυβερνᾷ μὲ σοφία τὰ πάντα. «Εἶναι γὰρ ἐν τῷ σοφόν· ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτι ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων»⁷⁸ γιὰ τὸν Ἡράκλειτο, δηλαδή σοφία εἶναι νὰ γνωρίζεις τὴ σκέψη ποὺ μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ κυβερνάει ὅλα.

Ἡ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου γιὰ τὸν Λόγο ποὺ ὀργανώνει τὴ δημιουργία καὶ διοικεῖ τὰ πάντα, ἔτσι ὅπως παρουσιάστηκε παραπάνω, δὲν θὰ εἶχε θέση σὲ αὐτὴν τὴν παρουσίαση τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ προφήτη, ἂν ἡ ἔρευνα αὐτὴ δὲν εἶχε ὡς δείκτη τὴ λέξη «νῆσοι». Οἱ νῆσοι, ὡς συνομιλητὲς τοῦ προφήτη στὴν παραπάνω συζήτηση ποὺ παίρνει οἰκουμενικὲς διαστάσεις, γίνονται οἱ κύριοι ἀποδέκτες, μαζί μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, καὶ τῶν περιφημῶν ἀσμάτων τοῦ παιδὸς τοῦ Κυρίου (eved Jachwe)⁷⁹.

Αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἐγείρει ὑποψίες μήπως ἡ περὶ Λόγου διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὰ ἄσματα τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦ ΔΗ· μήπως δηλαδή ὁ προφήτης μὲ τὸ νὰ δίνει τὸ μήνυμα τῆς ἐλπίδας τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπαντᾷ παράλληλα καὶ στὴν περὶ Λόγου θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου, μία θεωρία ποὺ πλησίαζε προκλητικὰ τὶς βιβλικὲς ἀλήθειες καὶ προετοιμάζει προφητικὰ τὴ Χριστολογία. Διότι, πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι μὲ τὸν Λόγο⁸⁰ ἐπεξηγεῖ ὁ Ἡράκλειτος τὴν τάξη καὶ ὁμορφία τοῦ κόσμου καὶ τὸν ἀποδέχεται στὴ συμπαντικὴ του διάσταση, παράλληλα τὸν συνδέει ἄμεσα καὶ μὲ τὸν Νόμο γιὰ τὴν ὀργάνωση ὅλου τοῦ κόσμου καὶ κάθε ἀνθρώπινης κοινωνίας σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο⁸¹, κάτι ποὺ θὰ ἀπασχολήσει καὶ τὸν ΔΗ στὸ 51,4.

Οἱ «νῆσοι» καὶ τὰ ἄσματα τοῦ παιδὸς Κυρίου (eved Jachwe)

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ προφήτη στὸν οἰκουμενικὸ του διάλογο, ποὺ ἀντλοῦνται εἴτε ἀπὸ τὴν ἱστορία ἢ τὴ λατρεία τῶν εἰδώλων, εἴτε διακηρύττουν

77. Ἀπόσπ. (DK) 123. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὁ.π., σελ. 200.

78. Ἀπόσπ. (DK) 71 (41), ΛΑΕΡΤΙΟΥ ΔΙΟΓΕΝΗ, *Βίοι Φιλοσόφων* IX,1.

79. Ἦσ. 42,1-9 49,1-6 51,4-11 καὶ 52,13-53,12.

80. Εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι στὸ Βαβυλωνιακὸ ἔπος *Enuma Ellis* IV,19-30 ἐμφανίζεται ὁ θεὸς Μαρδούκ νὰ δημιουργεῖ μὲ τὸ λόγο του καὶ παράλληλα γίνονται ἡ τελικὴ σύνταξη τοῦ Γεν. 1, ἐνῶ ἀνάλογες παραστάσεις ὑπάρχουν στὴν Αἴγυπτο καὶ γενικότερα στὴ Μέση Ἀνατολή; Βλ. σχ. ΑΔΑΜΤΖΙΟΛΟΓΟΥ ΕΥΑΝΘΙΑ Χ., «*Οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ...*». *Τὰ βασιλικὰ χαρίσματα τῶν δύο φύλων* (Γελ. 3,28γ, Γεν. 1,26-27), Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 101-112, 110.

81. Ἀπόσπασμα DK 21(114) καὶ 15(2).

τῆ μοναδικότητά τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἰσραὴλ ὡς δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, φθάνουν στο ἀποκορύφωμά τους ὅταν δίνουν τὸ μήνυμα τῆς ἐλπίδας τοῦ Ἰσραὴλ γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Μεσσία. Ἡ ὑπόσχεση τοῦ Θεοῦ στὸν Ἀβραάμ ὅτι ὁ λαὸς ποῦ θὰ προκύψει ἀπὸ τὴ γενιά του θὰ φέρει τὴν εὐλογία σὲ ὅλα τὰ ἔθνη⁸² καὶ οἱ ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ⁸³, καθὼς καὶ ἡ προφητεία τοῦ Ἰακώβ γιὰ τὴ γενιά τοῦ Ἰούδα ὅτι ἀπὸ αὐτὸν θὰ προέλθει ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν⁸⁴ ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸ μήνυμα τοῦ προφήτη πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὰ νησιά. Εἶναι ὁ πολύτιμος θησαυρὸς ποῦ ἔχει ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἴδιο τὸ λαό, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη.

Στὸν *πρῶτο ὕμνο* (Ἡσ. 42,1-9) τοῦ παιδὸς Κυρίου, *eved Jachwe*, λέγεται ὅτι αὐτὸς «*κρίσιν τοῖς ἔθνεσι ἀναγγελεῖ*» (42,1δ) καὶ λίγο παρακάτω γράφει ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τῶν Ο' «*ἐπὶ τῶ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν*» (42,4γ). Ἡ ἀπόδοση τῶν Ο' στὴ δευτέρη περίπτωση ἐπικαλύπτει τὸ ἐβραϊκὸ κείμενο ποῦ μιλά γιὰ τὰ νησιά. Συγκεκριμένα, τὸ πρωτότυπο ἐβραϊκὸ ἀναφέρει ὅτι «*καὶ οἱ νῆσοι θὰ περιμένουν τὸ νόμο του*» ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀποκρύπτει τὸ στίχο αὐτὸν καὶ τὸν ἀλλάζει. Ἐδῶ προκύπτουν πάλι ἀρκετὰ ἐρωτήματα:

-Γιατί ὁ ἑλληνιστὴς Ἰουδαῖος μεταφράζει ἔτσι τὸ κείμενο αὐτό;

-Γιατί ἐπικαλύπτει τὴ λέξη *νησοι* μὲ τὴ λέξη *ἔθνη*;

-Γιατί τὴ λέξη *νόμο* τὴν ἀποδίδει μὲ τὴ λέξη *ὄνομα*, ποῦ δηλώνει τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ ἢ τὸν ἴδιο τὸ Θεὸ ποῦ θὰ φανερώσει ὁ δοῦλος του;

-Γιατί κρύβει ὅτι ἐδῶ εἰδικότερα πρόκειται γιὰ τὰ νησιά, δηλαδὴ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ⁸⁵ ποῦ προσβλέπει στὸν νόμο τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ φέρει τὴ δικαιοσύνη στὸν κόσμο;

Μία ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ θὰ ἦταν ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἀπὸ τοὺς Ο' ποῦ ἀνέλαβε νὰ μεταφράσει τὸ κείμενο αὐτὸ κατανοεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν ἔννοια τοῦ νόμου ὄχι σὲ ἐθνικιστικὴ βάση ἀλλὰ στὴν οἰκουμενικὴ του διάσταση σύμφωνα καὶ μὲ τὴ συμπαντικὴ θέση τοῦ Λόγου, ὅπως συμβαίνει παρακάτω καὶ στὸ στίχο Ἡσ. 51,4⁸⁶. Γι' αὐτὸ καὶ στὸν *πρῶτο ὕμνο* τοῦ Παιδὸς Κυρίου ἀπευθύνει τὴ λέξη *לְכָל עַמּוּת* (τὸ νόμο του) γενικὰ πρὸς ὅλα τὰ ἔθνη. Δηλαδὴ πρόκειται γιὰ ὄρους συζήτησης τῆς ἐποχῆς τῶν Ο' ποῦ ἔχουν οἰκουμενικὴ ἐμβέ-

82. Γεν. 12,3 18,18 22,18.

83. Γεν. 26,4 καὶ 28,14.

84. Γεν. 49,8-10.

85. BALTZER, ὁ.π., σελ. 44. 130.

86. Βλ. παρακάτω τὴ σχετικὴ ἀνάλυση.

λεια καὶ προέκυψαν μὲ τὴν ἀφομοίωση φιλοσοφικῶν θέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ὑπερβαίνουν σαφῶς τὰ ὄρια τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Κάπως ἔτσι μπορεῖ κανεὶς νὰ δικαιολογήσει τὸν μεταφραστὴ ἀπὸ τοὺς Ο΄ ὅταν ἀπευθύνεται στὰ ἔθνη γενικὰ καὶ ὄχι μόνο στοὺς νησιῶτες καὶ Ἰωνες τῆς ἐποχῆς τοῦ προφήτη. Ἴσως προσπαθεῖ νὰ ἐπικαλύψει κάποιον ἐθνικὸ νομικισμὸ ποὺ εἶτε ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται ἢ ὑπάρχει, γιατί περὶ τὸ 200 π.Χ. ἀρχίζει τὸ κίνημα τῶν Φαρισαίων μὲ κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸν Νόμο.

Πάντως ὁ προφήτης ποὺ ἔγραψε τὰ κεφάλαια Ἦσ. 40-55 περίπου τὸ 500 π.Χ., θέτει τὰ νησιὰ νὰ ἀναμένουν τὸ νόμο καὶ τὴ δικαιοσύνη τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη θὰ δέχονται τὴν κρίση του. Αὐτὸ εἶναι μῆνυμα χαρᾶς καὶ δοξολογίας γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς. Γι' αὐτὸ στὴ συνέχεια τοῦ πρώτου ἄσματος τοὺς παιδὸς Κυρίου καλεῖ ὁ προφήτης νὰ χαροῦν ὅλοι οἱ λαοὶ καὶ νὰ δοξολογήσουν τὸ Θεό. Ἡ ἀναφορὰ πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς γίνεται δύο φορές:

Ἦσ. 42,10-12 «*Ἦμνήσατε τῷ Κυρίῳ ὕμνον καινόν, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ· δοξάζετε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς, οἱ καταβαίνοντες εἰς τὴν θάλασσαν καὶ πλείοντες αὐτήν, αἱ νῆσοι καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς. Εὐφρανθήτι ἔρημος καὶ αἱ κόμαι αὐτῆς, ἐπαύλεις καὶ οἱ κατοικοῦντες Κηδάρ· εὐφρανθήσονται οἱ κατοικοῦντες Πέτραν ἀπ' ἄκρων τῶν ὀρέων βοήσουσι· δώσουσι τῷ Θεῷ δόξαν, τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσι».*

Ἡ τελευταία πρόταση δείχνει τὸν τρόπο ποὺ ἐπικοινωνεῖ ὁ προφήτης μὲ ὅλους τοὺς πληθυσμοὺς τῶν νήσων καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰωνίας. Ἐδῶ δηλώνει καθαρὰ ὅτι μέσῳ τῶν κατοίκων τῆς Πέτρας ἔρχεται σὲ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ποὺ ταξιδεύουν γιὰ ἐμπορικοὺς ἢ γιὰ ἄλλους λόγους στὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Πέτρα τῶν Ναβαταίων εἶναι τὸ περίφημο ἐμπορικὸ κέντρο ὅπου γίνεται ἡ συνάντηση τῶν λαῶν. Σὲ αὐτὸν τὸν τόπο θὰ μάθουν τὰ νησιὰ τίς ἀρετὲς τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ δώσουν δόξα στὸν ἀληθινὸ Θεό.

Στὴ συνάφεια αὐτὴ ὑπάρχει βέβαια καὶ ἡ τρίτη ἀναφορὰ στὰ νησιὰ μὲ τὴ φράση «*καὶ θήσω ποταμοὺς εἰς νήσους*» στὸ στίχο 15 γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος παραπάνω.

Στὸ δεύτερο ἄσμα (Ἦσ. 49,1-6 ἢ 48,16-49,12) ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος ὁ «παῖς Κυρίου» νὰ προσκαλεῖ τὰ ἔθνη καὶ τὰ νησιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν καὶ νὰ προσέξουν ἰδιαίτερα τὸ μῆνυμά του:

Ἦσ. 49,1 «*ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε ἔθνη*».

Ὁ διάλογος συνεχίζεται. Οἱ συνομιλητές εἶναι πάλι οἱ νῆσοι καὶ τὰ ἔθνη, ὅπως καὶ στὸ Ἦσ. 41,1. Ὁ στίχος δὲν περιέχει ἕνα ἰουδαϊκὸ πλεονασμὸ ἀλλὰ ἀποτυπώνει μίαν συγκεκριμένη πραγματικότητα. Πρόκειται γιὰ τὴ συζήτηση πὺν ἔχει ὁ προφήτης μὲ κάποιους ἔθνικούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ξεχωρίζουν οἱ σκεπτόμενοι Ἕλληνες πὺν προέρχονται ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Ἰωνία. Εἶναι αὐτοὶ πὺν θέτουν ἐρωτήματα γιὰ δημιουργικὸν διάλογο. Τὸ θέμα, ὁμως, ἐδῶ εἶναι ὅτι στὸ δεύτερο ἄσμα δὲν ὁμιλεῖ πλέον ὁ προφήτης. Ἀντ' αὐτοῦ τώρα παίρνει τὸ λόγο ὁ ἴδιος ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, πὺν ἀπευθύνεται πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὰ νησιά σὲ πρῶτο πρόσωπο καὶ τὰ καλεῖ νὰ προσέξουν ἰδιαίτερα τὸ μῆνυμά του. Στὸ 49,6 τὸ δηλώνει μὲ ἐντυπωσιακὸ τρόπο καὶ παράλληλα τονίζει τὴ σχέση πὺν ἔχει ὁ ἴδιος μὲ τὸ Θεό:

«καὶ εἰπέ μοι· μέγα σοί ἐστι τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι· ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς».

Ἡ ἀναφορὰ πὺν γίνεται ἐδῶ στὴ διασπορὰ τῶν Ἰουδαίων δίνει ἄλλο ἕνα στίγμα τῆς ἐποχῆς τοῦ προφήτη. Δὲν εἶναι μόνον οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ πὺν μετακινοῦνται πρὸς Νότο, στὰ ἐμπορικὰ κέντρα καὶ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς Ἰουδαίους. Εἶναι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι πὺν ζοῦν στὴ διασπορὰ καὶ ἐρχονται σὲ ἐπικοινωνία μὲ ἄλλους λαοὺς καὶ παράλληλα δημιουργοῦν προσήλυτους. Ἔχει ἰδιαίτερη σημασία αὐτὴ ἡ ἐπισήμανση γιὰ τὴ χρονολόγησιν τοῦ ΔΗ⁸⁷ καὶ μάλιστα ὅταν ἡ ἐπιστροφή τῆς διασπορᾶς τῶν Ἰουδαίων στὴν Ἱερουσαλήμ δὲ γίνεται μόνον ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα ἢ τὴν Αἴγυπτο, ἀλλὰ ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα σύμφωνα μὲ τοὺς στίχ. Ἦσ. 43,5-6 καὶ 49,12.

Ἀνάμεσα στὸ δεύτερο καὶ τρίτο ἄσμα τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ καὶ σὲ μία συνάφεια ὅπου μάλιστα γίνεται καὶ λόγος γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν Ἰουδαίων τῆς Διασπορᾶς, ὁ Ἰουδαῖος μεταφραστὴς κάνει πάλι μίαν ἐντυπωσιακὴν παρέμβαση ἀναφορικὰ μὲ τὰ νησιά. Ἀντικαθιστᾷ τὴ λέξιν *λαοὶ* **לְאֹמֵן** μὲ τὴ λέξιν *νησοὶ* **לְנִיזִים** στὸ στίχο 49,22. Κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, «λέει ὁ Κύριος ὁ Θεός: «θὰ κάνω σιναλό στὰ ἔθνη καὶ θὰ ὑψώσω τὴ σημαία μου νὰ τὴ δοῦν οἱ λαοί, ὥστε

87. Γιὰ τὶς διαφορὰς ἀπόψεις χρονολόγησιν τοῦ ΔΗ ἀπὸ τὸ 538 μέχρι τὸ 485 ἢ καὶ τὸ 400 π.Χ. βλ. ΚΑΪΜΑΚΗ ΔΗΜ. Β., *Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ στὸν Δευτεροεσαία*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 19-22. Ὁ BALTZER συγκρίνει πολλὰ δεδομένα τοῦ ΔΗ μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νεεμίας περὶ τὸ 445 π.Χ., ὅπ.π., σελ. 30-32.

νά φέρουν τοὺς γιούς σου στήν ἀγκαλιά τους καί νά κρατήσουν πάνω στοὺς ὠμούς τους τίς θυγατέρες σου». Ἡ ἑλληνική μετάφραση τῶν Ο' μεταβάλλει τὸ στίχο αὐτὸ ὡς ἑξῆς:

Ἦσ. 49,22 «Οὕτως λέγει Κύριος Κύριος· ἰδοὺ αἶρω εἰς τὰ ἔθνη τὴν χειρὰ μου καὶ εἰς τὰς νήσους ἀρῶ σύσσημόν μου, καὶ ἄξουσι τοὺς υἱούς σου ἐν κόλπῳ τὰς δὲ θυγατέρας σου ἐπ' ὠμων ἀροῦσι...».

Προτιμᾶ νά γράφει ὅτι ὁ Θεὸς θὰ στήσει τὴ σημαία του στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ θὰ κάνει τὸ σινιάλο του στὰ ἔθνη. Ἴσως νά μὴν εἶναι τυχαία ἡ ἀλλαγὴ αὐτή, καὶ μάλιστα πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο ἄσμα τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ποὺ ἀναφέρεται στήν Παιδεία τοῦ δούλου του.

Ἄν τὰ δύο πρῶτα ἄσματα τοῦ eved Jachwe στὸν ΔΗ ἀπευθύνονται στὰ ἔθνη καὶ μάλιστα στὰ νησιά, τότε λογικὰ καὶ τὰ δύο ἐπόμενα θὰ ἔχουν κάποια σχετική ἀναφορά. Αὐτὸ ὅμως δὲ γίνεται ρητὰ στὸ κείμενο τῶν ὕμνων. Τὸ τρίτο ἄσμα τοῦ Παιδὸς Κυρίου (Ἦσ. 50,4-9) παρουσιάζει τὸ πλαίσιο τῆς ἐπίπονης μαθητείας ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ σχολῆς τῶν προφητῶν γιὰ τοὺς μαθητές τους. Καταγγέλλουν βέβαια πρὸς τὸ λαὸ τὴν ἀπιστία καὶ τὴν ἀνυπακοή τους, ὅπως δείχνει ἡ εἰσαγωγή τοῦ ὕμνου στὸ Ἦσ. 50,1-3⁸⁸, ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ προφῆτες εἶναι αὐτοὶ ποὺ μὲ πόνο καὶ κόπο δέχονται καθημερινὰ τὴν παιδαγωγία τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ἀγώνας τῶν προφητῶν εἶναι μεγάλος. Ἀπὸ νωρὶς τὸ πρῶτὸ στέκονται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ γιὰ νά ἀφουγκραστοῦν τὸ θέλημά του καὶ νά δεχθοῦν τὸ λόγο του ποὺ θὰ ἀναγγεῖλουν στὸ λαό. Ἡ παιδεία εἶναι σκληρὴ καὶ δύσκολη. Δέχονται ἐκούσια τίς ὕβρεις, τὰ χτυπήματα στὸ πρόσωπο, τὰ μαστιγώματα στὸ σῶμα. Ὅμως δὲν ἀντιδροῦν, ἀλλὰ ἐπιμένουν. Σκληραίνουν τὸ πρόσωπο σὰν τὴν πέτρα καὶ τὰ δέχονται ὅλα αὐτά, γιὰτι ξέρουν ὅτι ὁ Θεὸς θὰ τοὺς δικαιώσει τελικὰ καὶ δὲ θὰ ντροπιαστοῦν. Ὁ πόνος, οἱ ὕβρεις, τὰ βάσανα ποὺ σηκώνουν οἱ προφῆτες στὴ θεϊκὴ τους παιδαγωγία καὶ ἀποστολὴ ἀποδίδουν καὶ τὴ γραμμὴ ἐκείνη θὰ ἀκολουθήσει πιστὰ καὶ θὰ ζήσει καὶ αὐτὸς ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ (eved Jachwe). Δηλαδή ὁ κεχρισμένος δούλος τοῦ Θεοῦ θὰ συνεχίσει τὴ μαρτυρικὴ ζωὴ τῶν προφητῶν του καὶ θὰ γίνῃ ὁ ἴδιος τὸ παράδειγμα τῆς θεϊκῆς παιδείας.

Ὁ μεταφραστὴς τῶν Ο' ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐπίπονη παιδεία στὴν ὁποία ὑποβάλλει ὁ Θεὸς τοὺς δικούς του ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ μία καὶ τὴν ἑλληνικὴ παι-

88. Ἱερ. 25,1-7//Ἦσ. 65,2.12.

δεία από την άλλη, πού και αυτή για να φτάσει στο σκοπό της απαιτεί πόνο και κόπο. Ίσως με την παρέμβασή του ο συνειδητοποιημένος αυτός έλλημιστής Ίουδαῖος θέλει να κάνει μία εισαγωγή στο τρίτο ἄσμα τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεὸς θὰ στήσει τὴ σημαία του εἰδικὰ πάνω στὰ νησιά κατὰ τὸ στίχ. 49,22 καὶ θὰ κάνει τὸ δικό του σινιάλο πρὸς ὅλα τὰ ἔθνη, ἴσως θέλει νὰ διακηρύξει τὴ μεγάλη ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐπώδυνη παιδαγωγία τοῦ Θεοῦ εἶναι κοινὴ γιὰ ὅλους, Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνες. Πρῶτα ἀπὸ ὅλα ὁμως γιὰ τὸ δοῦλο τοῦ Θεοῦ πού θὰ ἀναλάβει τὴν τραγικὴ μοῖρα ὄλων τῶν ἀνθρώπων καὶ θὰ γίνεῖ παράδειγμα γιὰ μίμηση.

Ἡ δικαιοσύνη. Μία ἄλλη σημαντικὴ ἀναφορὰ στὰ νησιά ὑπάρχει στὸ Ἦσ. 51,5, σὲ μία συνάφεια πού ἀναφέρεται στὴ δικαιοσύνη. Τὸ κείμενο Ἦσ. 51,1-8 βρῖσκεται καὶ αὐτὸ ἀνάμεσα στὸ τρίτο καὶ τὸ τέταρτο ἄσμα τοῦ πάσχοντος δούλου τοῦ Θεοῦ. Μοιάζει εἰσαγωγικὸ στὸ τέταρτο ἄσμα καὶ ἀπευθύνεται οἰκουμενικὰ πρὸς ὅλους ἐκείνους πού ἐπιδιώκουν τὸ δίκαιο, Ἰουδαίους καὶ ἐθνικούς.

Μὲ τοὺς στίχους 1-2 τὸ κείμενο ἔχει νὰ πεῖ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ὅτι πρέπει νὰ μείνουν ἀκλόνητοι στὴν πέτρα τῆς πίστεώς τους, πού εἶναι οἱ ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ καὶ τὴ Σάρα. Οἱ ἐπαγγελίες αὐτὲς γίνονται πραγματικότητα μέσα στὴν ἱστορία, γι' αὐτὸ καὶ ὅλα αὐτὰ ἀφοροῦν καὶ τοὺς ἐθνικούς. Θὰ ἀναρωτιέται κανεὶς, τί σχέση μπορεῖ νὰ ἔχει αὐτὴ ἡ πίστη στὶς ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ δίκαιο. Κι ὁμως, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια ἀρχίζει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν κόσμο, ἡ ὁποία κινεῖται σὲ ἄλλη γραμμὴ ἀπὸ αὐτὴν πού πιστεύουν γενικὰ οἱ ἄνθρωποι.

Οἱ ἐθνικοὶ βέβαια, καὶ μάλιστα οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ νομοθέτες τους, ψάχνουν νὰ βροῦνε τὸ καταλληλότερο σύστημα δίκαιης διακυβέρνησης τῶν λαῶν τους. Γι' αὐτὸ καὶ ταξιδεύουν γιὰ νὰ γνωρίσουν ἄλλους λαοὺς καὶ νὰ μελετήσουν δικαιοτέρα συστήματα ὀργάνωσης τῶν λαῶν, ὅπως καὶ ὁ νομοθέτης Σόλων⁸⁹. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς μέσω τοῦ προφήτη του ἀναγγέλλει σὲ αὐτοὺς ὅτι «ὁ νόμος παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν...» Ἦσ. 51,4. Ἡ θέση αὐτὴ ὅτι ὁ νόμος εἶναι **פֶּסַח** δηλαδή «παρ' ἐμοῦ», ἐννοεῖται «τοῦ Θεοῦ», θυμίζει τὴ θέση τῆς Σοφίας⁹⁰ πού εἶναι «παρὰ τῷ Θεῷ ἀρμόζουσα» κατὰ τὸ Παρ. 8,30. Ἡ πεποίθηση ὅτι τὸ δίκαιο προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ εἶναι πεποίθηση καὶ τῶν ἄλλων λαῶν.

89. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ, *Ἱστορία* 1,30.

90. BALTZER, ὁ.π., σελ. 43.351.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς⁹¹ ἀναφέρει ὅτι «...τόν τε Μίνω παρὰ Διὸς δι' ἐννάτου ἔτους λαμβάνειν τοὺς νόμους ἱστοροῦσι, φοιτῶντα εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον. Τόν τε αὖ Λυκοῦργον τὰ νομοθετικά εἰς Δελφοὺς πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα συνεχῆς ἀπιόντα, παιδεύεσθαι γράφουσι Πλάτων⁹² τε, καὶ Ἀριστοτέλης καὶ Ἐφορος. Χαμαιλέων τε ὁ Ἡρακλεώτης ἐν τῷ περὶ μέθης, καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Λοκροῦ πολιτείαν, Ζάλευκον τὸν Λοκρὸν παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς τοὺς νόμους λαμβάνειν ἀπομνημονεύουσιν. Οἱ δέ, τὸ ἀξιόπιστον τῆς παρ' ἑλλήσι νομοθεσίας, ὡς οἶόν τε αὐτοῖς ἐπαίροντες εἰς τὸ θεῖον, κατ' εἰκόνα τῆς κατὰ τὸν Μωυσέα προφητείας».

Ὁ Ἡράκλειτος ἐπίσης δέχεται τὸν νόμο συνδεδεμένο μὲ τὸν Λόγο στῆ συμπαντικῆ του διάσταση καὶ γράφει⁹³ τὰ ἑξῆς: «Ἐκεῖνοι ποὺ μιλοῦν μὲ νοῦ πρέπει νὰ στηρίζονται σ' αὐτὸ ποὺ εἶναι κοινὸ στὰ πάντα, ὅπως ἀκριβῶς μία πόλη πρέπει νὰ στηρίζεται στὸ νόμο τῆς, καὶ μὲ περισσότερὴ δύναμη ἀκόμα. Γιατὶ ὅλοι οἱ ἀνθρώπινοί νόμοι τρέφονται ἀπὸ τὸν ἕνα τὸν θεϊκό, γιατί αὐτὸς κυριαρχεῖ ὅσο ἀκριβῶς θέλει, ἐπαρκεῖ γιὰ τὰ πάντα καὶ περισσεύει». Γι' αὐτὸ καὶ «ὁ λαὸς πρέπει νὰ μάχεται γιὰ τὸν νόμο του, ὅπως γιὰ τὰ τείχη του»⁹⁴.

Ὁ προφήτης μὲ τὸ στίχο 51,4 ὄχι μόνο δέχεται τὴ θεϊκὴ προέλευση τοῦ Νόμου ἀλλὰ τὸν τοποθετεῖ «παρὰ τῷ Θεῷ» καὶ παράλληλα τοῦ προσδίδει τὴ συμπαντικὴ διάσταση, τὴν ὁποία ἔχει καὶ ὁ Λόγος τοῦ Ἡρακλείτου «ποὺ εἶναι κοινὸ στὰ πάντα». Δηλαδή χρησιμοποιεῖ οἰκουμενικὰ ἀποδεκτοὺς ὅρους γιὰ νὰ ἀπευθυνθεῖ πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὰ νησιά. Χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκει ὁ προφήτης ὑπερβαίνει τὸν ἐθνικὸ Ἰουδαϊκὸ νομικισμό, ποὺ οἱ Φαρισαῖοι ἀπὸ τὸν 2^ο αἰ. π.Χ. θὰ τὸν κατοχυρώνουν μὲ τὴν ἀπολυτοποίηση τοῦ Νόμου καὶ συνομιλεῖ μὲ ὅρους οἰκουμενικὰ ἀποδεκτοὺς ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη. Λέει τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ Νόμο, τὸν ὁποῖο ὁ Μωυσῆς ἔλαβε ἀπὸ τὸ Θεὸ στὸ Σινᾶ, ἀλλὰ παράλληλα χρησιμοποιεῖ καὶ τὴ λογικὴ τῶν Ἑθνῶν. Ἡ στρατηγικὴ αὐτὴ τοῦ ΔΗ ἀνοίγει τὴ σοφιολογικὴ προσέγγιση ποὺ θὰ ἐπικρατήσει τὰ ἐπόμενα χρόνια⁹⁵.

91. *Στρωματεῖς* I,XXVI PG 8,917.

92. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι*, 624-625.

93. Ἀπόσπ. DK 21 (114). ΣΤΟΒΑΙΟΥ, *Ἀνθολογία* III,1,179.

94. Ἀπόσπ. DK 99 (44), ΛΑΕΡΤΙΟΣ ΔΙΟΓΕΝΗΣ, *Βίοι Φιλοσόφων* IX,2, «μάχεσθαι χρῆ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος».

95. Ἡ οἰκουμενικὴ διάσταση τῆς σοφιολογίας ποὺ ἔχει τὶς ἀφετηρίες τῆς στῆ προφητικῆ αὐτὴ πολὺ σημαντικὴ στάση μεταστρέφεται ἀργότερα σὲ ἐθνικιστικὸ ἰουδαϊκὸ νομικισμό μὲ βᾶση τὴν ταύτιση τῆς Σοφίας μὲ τὸ Νόμο ὅπως δείχνει ὁ στίχος Σοφ. Σειρ. 24,23.

Τὰ ἔθνη κατανοοῦν τὴν οἰκουμενικὴ γλῶσσα τοῦ προφήτη καὶ μάλιστα οἱ φορεῖς τῆς ἑλληνικῆς σκέψης. Πρέπει νὰ τὴν ἔχουν ἀποδεχτεῖ μαζὶ μὲ τὸ προφητικὸ μήνυμα γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ κεχρισμένου τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναμένουν μὲ ἐλπίδα. Γι' αὐτὸ γράφει ὁ ΔΗ στὸν ἐπόμενο στίχο (στίχ. 5) τὰ ἑξῆς: «ἐγγίζει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου καὶ ἐξελεύσεται εἰς φῶς τὸ σωτήριόν μου καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιούσιν· ἐμὲ νῆσοι ὑπομενοῦσι»⁹⁶, καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἐλπιούσιν».

Ἐφόσον ὁ προφήτης ἀναφέρει ὅτι τὰ νησιά⁹⁷ παίρνουν τὴ στάση ὑπομονῆς καὶ ἀναμονῆς γιὰ τὴ σωτηρία ποὺ ἔρχεται, τότε ἔχουν δεχτεῖ καὶ τὸ μήνυμα. Ὑπομένουν, ἀναμένουν καὶ ἐλπίζουν στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐπόμενος στίχος (6), ποὺ κάνει ὑπαινιγμούς στὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου ὅτι «ὁ οὐρανὸς ὡς κἀπνὸς ἐστερεώθη», δίνει ἀρκετὰ ἐχέγγυα γιὰ νὰ δεχτεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Προφήτης συζητεῖ μὲ ὄρους τῆς θεωρίας τοῦ ἐν λόγῳ φιλόσοφου. Ναὶ μὲν δέχεται τὴ συμπαντικὴ θέση τοῦ Νόμου δίπλα στὸν Θεό, κάτι ποὺ θυμίζει τὴ θέση τοῦ Λόγου ὁ ὁποῖος ρυθμίζει τοὺς νόμους τῆς φύσης, ἀλλὰ διαφοροποιεῖται ριζικὰ ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπως φαίνεται στὴ συνέχεια. Διότι ὅσα ἀκολουθοῦν στὸν στίχο 6 δείχνουν ὅτι τονίζει μὲ ἔμφαση τὴ φθαρτότητα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου: «ἡ δὲ γῆ ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεται, οἱ δὲ κατοικοῦντες τὴν γῆν ὥσπερ ταῦτα ἀποθανοῦνται, τὸ δὲ σωτήριόν μου εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται, ἡ δὲ δικαιοσύνη μου οὐ μὴ ἐκλίπῃ».

Τὸ σύστημα τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ἓνας κλειστὸς κύκλος ἀέναης κίνησης τῆς φύσης, τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα ἀνακυκλώνονται, ἀλλὰ δὲν χάνονται. Ὁλη αὐτὴ ἡ κίνηση τῆς δημιουργίας ποὺ στηρίζεται στὴ φωτιά, εἶναι κίνηση φθορᾶς, μέσα στὴν ὁποία βρίσκεται καὶ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν τραγικὴ του μοῖρα. Ὁ παράγοντας τοῦ Λόγου ποὺ ρυθμίζει τὸ μέτρο τῆς καύσης δὲν εἶναι μέσα στὴν κίνηση τῆς δημιουργίας κατὰ τὸν προφήτη, ἀλλὰ ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ τὴ φύση. Γι' αὐτὸν ὁ Λόγος τοῦ Ἡρακλείτου ἀντιστοιχεῖ καὶ στὸ *ρῆμα Κυρίου*, διὰ τοῦ ὁποίου στερεώθηκε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ μένει εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὸ Ἦσ. 40,8. Τὸ *ρῆμα Κυρίου* εἶναι ὁ δημιουργικὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὅλες οἱ ἐπαγγε-

96. Ὁ παράλληλος στίχος «ἐμὲ αἱ νῆσοι ὑπέμειναν» στὸ Ἦσ. 60,9 στὴ μετάφραση τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἐταιρείας χάνεται καὶ ἀφομοιώνεται μὲ τὸν παρακάτω «καὶ πλοῖα Θαρσίς ἐν πρώτοις» ὡς ἑξῆς: «Ναί, ναὶ πλοῖα συγκεντρώνονται ἀπὸ μακρινούς γαλοῦς», ἐνῶ στὸ μασσητικὸ ὑπάρχει ὁ παραπάνω στίχος γιὰ τὰ νησιά.

97. BALTZER, ὁ.π., σελ. 352 παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι τυχαία ἡ ἀναφορὰ ἐδῶ στὰ νησιά, δηλαδὴ στὸν ἑλληνικὸ κόσμον τοῦ 500 π.Χ., ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι.

λίες τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πατέρες τοῦ Ἰσραὴλ πὺν πραγματοποιοῦνται μέσα στην ἱστορία, ἡ ὁποία δὲν κινεῖται κυκλικά, ὅπως ἡ φύση, ἀλλὰ εὐθύγραμμα.

Γι' αὐτὸ ἡ σταθερὰ τοῦ προφήτη εἶναι ἡ εὐθύγραμμη πορεία τῆς ἱστορίας τὴν ὁποία κατευθύνει ὁ Θεὸς στὸ μέλλον μὲ συγκεκριμένο σχέδιο γιὰ τὴ σωτηρία ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ ἡ παρέμβαση τοῦ προφήτη ἐδῶ εἶναι καθοριστικὴ καὶ δείχνει τὸ γιγάντιο ἀνάστημά του. Αὐτὸ ὀρθώνεται ἀπέναντι στὶς ἀνθρώπινες φυσικὲς θεωρίες ἀπὸ τὴ μία μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στηρίζει τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ἐνθαρρύνει γιὰ νὰ κατανοεῖ καλὰ τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ στην ἱστορία.

Στχ. 7-8 *«ἀκούσατέ μου οἱ εἰδότες κρίσιν. Λαὸς μου οὗ ὁ νόμος μου ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν· μὴ φοβεῖσθε ὄνειδισμόν ἀνθρώπων καὶ τῶ φανλισμῶ αὐτῶν μὴ ἠττᾶσθε. Ὡς γὰρ ἰμάτιον βρωθήσεται ὑπὸ χρόνου καὶ ὡς ἔρια βρωθήσεται ὑπὸ σιτός· Ἡ δὲ δικαιοσύνη μου εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται καὶ τὸ σωτήριόν μου εἰς γενεὰν γενεῶν».*

Ἀπὸ τὸ παραπάνω κείμενο φαίνεται ὅτι ἡ λειτουργικότητα τοῦ χρόνου γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ δικαίου *ὡς δίκην χρόνου*⁹⁸ στὴ σκέψη τοῦ Σόλωνα εἶναι γνωστὴ στὸν προφήτη. Τὴ χρησιμοποιεῖ ὁμοίως γιὰ νὰ στηρίξει τὸ ἐπιχείρημα τῆς φθαρτότητας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου πὺν ἀποδεικνύεται στὴν πορεία τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἀναζήτηση τοῦ δικαίου τοῦ Ἠσ. 51,1-8 ἀκολουθεῖται ἀπὸ τρεῖς λόγους τοῦ προφήτη πὺν ἐνθαρρύνουν καὶ διεγείρουν τὴν Ἰερουσαλὴμ καὶ τὴ Σιών, 51,9-23 ἔως 52,1-12. Ἀμέσως μετὰ ἀκολουθεῖ τὸ τέταρτο ἄσμα τοῦ πάσχοντος δούλου τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ θυσία γίνεται ἐξιλαστήρια γιὰ τὶς ἁμαρτίες ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Ἄν μελετήσῃ κανεὶς τὰ μηνύματα τῆς λύτρωσης τοῦ Ἠσ. 51,5-8 σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐξιλαστήρια θυσία τοῦ πάσχοντος δικαίου τοῦ τέταρτου ἄσματος καὶ μάλιστα στὸ ἐπίπεδο τῆς δικαιοσύνης, τότε μὲ ἐκπληξη βλέπει ὅτι τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει κάθε σύστημα δικαίου καὶ κάθε ἔννοια ἀνθρώπινης δικαιοσύνης. Δίνει τὶς διαστάσεις τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ πὺν ἀγκαλιάζει ὄντολογικὰ ἐν Χριστῶ τὸ ἀνθρωπολογικὸ καὶ τὸ κοσμολογικὸ πρόβλημα καὶ προσφέρει τὴ λύτρωση. Εἶναι ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ πὺν φανερόνεται μέσα στην ἀνθρώπινη ἱστορία καὶ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

98. Ἀπόσπ. (DK) 24. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὅ.π., σελ. 130.

Ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ. Ἡ προβολή τοῦ πάσχοντος δικαίου σέ σχέση με τή δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ ὀδηγεῖ τὸ μήνυμα τοῦ ΔΗ στὸ ἀποκορύφωμά του. Διότι δὲν προσεγγίζει μόνο τὴν τραγωδία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποία ἀναλαμβάνει ὁ πάσχων δοῦλος τοῦ Θεοῦ γιὰ χάρις ὄλων, ἀλλὰ ἐπιπλέον φανερώνει καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς παντοδύναμης Σοφίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία ὄλων τῶν λαῶν τῆς γῆς.

Ἡ δραστικὴ ἐνέργεια τοῦ οἰκουμενικοῦ μηνύματος τοῦ προφήτη φαίνεται ὅτι εἶχε θετικὴ ἀνταπόκριση στοὺς ξένους λαοὺς. Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Ο΄ ἢ ἀμοιβαία γνωριμία τῶν λαῶν, καὶ ἰδιαίτερα τῶν Ἰουδαίων με τοὺς Ἑλληνιστές, δίνοντας τὸ μήνυμα τῆς ἐλπίδας τοῦ Ἰσραὴλ στὰ Ἕθνη ὀδήγησε πλῆθος ἀνθρώπων νὰ γίνουν προσήλυτοι ἢ σεβόμενοι τὸν Θεό.

Ὁ Ἑλληνιστὴς Ἰουδαῖος μεταφραστὴς ἀπὸ τοὺς Ο΄ ἔχει συνείδηση ὅλης αὐτῆς τῆς πραγματικότητος καὶ ἐνθουσιασμένος διακηρύσσει στὴν ἐποχὴ του με εὐκολία καὶ ἐλευθερία τὴ φράση «ἐγκαινίξεσθε πρὸς με νῆσι» στὸ Ἦσ. 41,1 καὶ τὴν ἐπαναλαμβάνει θριαμβευτικὰ στὸ Ἦσ. 45,16 κάνοντας μία παρόμοια παρέμβαση σὲ μία ἄλλη ἄκρως ἐνδιαφέρουσα συνάφεια τῶν στίχων Ἦσ. 45,14-17. Διότι αὐτὴ ἀναφέρει διάφορους λαοὺς πὺν ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς ὄχι ἀπὸ τὸν Πέρση βασιλιὰ Κῦρο ἀλλὰ ἀπὸ τὸν διάδοχό του Καμβύση. Στὸ πρωτότυπο κείμενο δὲν ἀναφέρονται ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, ἀλλὰ μόνο οἱ ἐργάτες ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία καὶ ὁ λαὸς τῶν Σαββαίων, «οἱ ἄνδρες οἱ ὑψηλοί» πὺν ἄλυσσοδεμένοι προσκυνοῦν τὸν ἀληθινὸ Θεὸ τοῦ Ἰσραὴλ. Ἡ συνάφεια ἐδῶ εἶναι ἀπαξιοτικὴ γιὰ τὰ ἔθνη, διότι φημισμένοι λαοὶ καὶ δοξασμένοι ἀπὸ τὴν ἱστορία εἶναι ντροπιασμένοι καὶ ταπεινωμένοι ὡς δοῦλοι. Τὸ σημαντικὸ ὅμως εἶναι ὅτι ὄλοι αὐτοὶ εἶναι νικημένοι ἀπὸ τὸν ἕνα Θεὸ τῶν Ἰουδαίων, διότι τὸν ἀποδέχονται ὡς τὸν μόνο ἀληθινὸ Θεό.

Ἦσ. 45,14γ-15α «... θὰ περάσουν (οἱ λαοί) δέσμιμοι ἀπὸ μπρὸς σου, θὰ σὲ προσκυνοῦν ὁμολογώντας «μόνο με σένα εἶναι ὁ Θεός, καὶ δὲν ὑπάρχει ἄλλος θεὸς ἐκτὸς ἀπὸ κεῖνον». Πράγματι, ἐσύ εἶσαι Θεός πὺν κρύβεσαι, Θεὲ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ λυτρωτή».

Μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς στίχους, ὅπου ἀναφέρονται αὐτοὶ οἱ λαοὶ διαλέγει ὁ μεταφραστὴς ἀπὸ τοὺς Ο΄ νὰ παρέμβει γιὰ τὰ νησιὰ καὶ μάλιστα με ξεχωριστὸ τρόπο καὶ πολὺ τιμητικὸ. Οἱ ἄλλοι λαοὶ εἶναι ταπεινωμένοι καὶ ἀποδέχονται τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ τὰ νησιὰ τὴν ἔχουν ἀποδεχτεῖ καὶ καλοῦνται ἀπὸ τὸ μεταφραστὴ νὰ ἐγκαινιάσουν μία καινούργια ζωὴ. Ξεχωριστὴ θέση σὲ ὅλα αὐτὰ παίρνει ὁ λαὸς τοὺς Ἰσραὴλ.

Ἦσ. 45,16-17 «αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνη, ἐγκαινίζεσθε πρὸς με, νῆσοι. Ἰσραὴλ σώζεται ὑπὸ Κυρίου σωτηρίαν αἰώνιον οὐκ αἰσχυνθήσονται οὐδὲ ἐντραπῶσιν ἕως τοῦ αἵωνος ἔτι».

Σὲ αὐτὴ τὴ συνάφεια διαλέγει ὁ Ἰουδαῖος ἑλληνοιστὴς μεταφραστὴς νὰ κάνει τὴν παρέμβασή του, ἴσως διότι ἐδῶ ὑπάρχει μία πολὺ σημαντικὴ ὁμολογία πίστεως τῶν παραπάνω λαῶν μὲ πολὺ ἐνδιαφέρουσα διατύπωση: «ἐσὺ εἶσαι Θεὸς πὺν κρύβεσαι, Θεὸ ἐ τοῦ Ἰσραήλ, καὶ λυτρωτὴ»⁹⁹.

Ἡ διαπίστωση τοῦ προφήτη ὅτι ὁ ἀληθινὸς Θεὸς πὺν δρᾷ στὴν ἱστορία εἶναι ἕνας Θεὸς πὺν κρύβεται, μοιάζει νὰ περιέχει ἕναν ὑπαινιγμὸ πρὸς τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Ἡρακλείτου. Θὰ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ κρίσιμο τὸ σημεῖο αὐτὸ στὸ διάλογο τοῦ προφήτη, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι τυχαία ἡ συνάφεια στὴν ὁποία τὸ κείμενο τῶν Ο' ἔχει τὴν ἐπαινετικὴ πρὸς τὰ νησιὰ παρέμβαση.

Ποιὸ εἶναι τὸ κρίσιμο σημεῖο; Κατὰ τὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου «ἡ φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ»¹⁰⁰. Τὸ ρητὸ αὐτὸ τοῦ Ἐφέσιου φιλοσόφου ἐκφράζει τὸ κλειστὸ σύστημα τοῦ κόσμου, μέσα στὸ ὁποῖο συντελοῦνται μυστικά τὰ μυστήρια τῆς λειτουργίας τῆς δημιουργίας. Τὸ σημαντικό ὅμως εἶναι ὅτι ἡ σοφία γιὰ τὸν Ἡρακλείτο εἶναι νὰ γνωρίζεις τὴ σκέψη πὺν μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ κυβερνάει ὅλα «εἶναι γὰρ ἐν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ἀτέη ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων»¹⁰¹. Γιὰ τὴ βιβλικὴ σκέψη ἡ φύση λειτουργεῖ βέβαια μὲ σοφὸ τρόπο καὶ μυστικά, ἀλλὰ ὄχι αὐτόματα. Διότι ἔχει τὸν κυβερνήτη της πὺν γνωρίζει καὶ τὰ κρυφὰ γινόμενα μέσα στὰ ὄντα καὶ τὰ φανερὰ τῆς δημιουργίας. Ἐπίσης δὲν ἀρνεῖται στὸν λογικὸ ἄνθρωπο νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ γνωρίζει τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ, πὺν ὡς μοναδικὴ τέχνη κρύβεται μέσα στὴ φύση καὶ τὴν ἀναδεικνύει σὲ κόσμο. Ἄν τὰ φαινόμενα τῆς δημιουργίας τὴν καθιστοῦν μοναδικὸ στολίδι, ἡ ἀφανὴς ἄρμονία τῆς φύσης εἶναι ὁμορφότερη, ὅπως τονίζει καὶ ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος, «ἄρμονίη ἀφανὴς φανεροῦς κρείττων»¹⁰².

99. Ὁ στίχος αὐτὸς ἀποδίδεται στὴ μετάφραση τῶν Ο'· «σὺ γὰρ εἶ Θεὸς καὶ οὐκ ἤδεμεν», δηλαδὴ ἀποσιωπᾷ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ὅτι ὁ Θεὸς κρύβεται καὶ τονίζει ὅτι οἱ λαοὶ τὸν ἀγνοοῦσαν. Γιὰ σχετικὰ ἄρθρα στὸ στίχο βλ. BALTZER, ὅ.π., σελ. 242.

100. Ἀπόσπ. (DK) 123. Βλ. *Οἱ Προσωκρατικοί*, ὅ.π., σελ. 200.

101. Ἀπόσπ. (DK) 71 (41), ΔΙΟΓΕΝΗ ΛΑΕΡΤΙΟΥ IX,1.

102. Ἀπόσπ. (DK) 54. Βλ. ΒΕΪΚΟΥ Θ., *Οἱ Προσωκρατικοί*, σελ. 116.118-119.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς¹⁰³ μὲ φιλοσοφικούς ὄρους πού στηρίζονται στὸ ρητὸ τοῦ Ἡρακλείτου ἀποδίδει αὐτὴ τὴ βιβλικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ σοφὸν πού κυβερνάει τὸν κόσμον:

«...καὶ ἴσως οὐδὲ χρὴ τὰ τοιαῦτα πειρᾶσθαι ἀποδεικνύναι, φανερὰς οὔσης τῆς Θείας Πρόνοιας ἐκ τε τῆς ὄψεως τῶν ὁρωμένων πάντων τεχνικῶν καὶ σοφῶν ποιημάτων καὶ τῶν μὲν τάξει γινιμένων, τῶν δὲ τάξει φανερουμένων· ὁ δὲ μεταδούς ἡμῖν τοῦ εἶναι τε καὶ ζῆν, μεταδέδωκε καὶ τοῦ λόγου, λογικῶς τε ἅμα καὶ εὖ ζῆν ἐθέλων ἡμᾶς. Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων Λόγος, οὐχ οὗτος ἐστὶν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, δύναμις δὲ αὐτῆς παγκρατῆς καὶ τῶ ὄντι θεία οὐδὲ τοῖς μὴ ὁμολογοῦσιν ἀκατανόητος, θέλημα παντοκρατορικόν».

Γιὰ τὸν Κλήμη ἡ Θεία Πρόνοια πού λειτουργεῖ μέσα στὴ δημιουργία εἶναι ἐμφανὴς καὶ δὲ χρειάζεται ἀπόδειξη. Κάθε ἄνθρωπος ἀπὸ ὅσα βλέπει μπορεῖ νὰ διακρίνει τὴν τέχνη καὶ τὴ σοφία μὲ τὴν ὁποία ἔγιναν ὅλα τὰ δημιουργήματα. Ὅλα μέσα στὴ δημιουργία ἔχουν τάξη καὶ ἁρμονία.

Μὲ τὴ διάκριση τῶν μὲν τάξει γινομένων, τῶν δὲ τάξει φανερουμένων ὅπως τὴ διατυπώνει ὁ Ἀλεξανδρινὸς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας στὶς ἀρχές τοῦ 3^{ου} αἰῶνα μ.Χ. θέλει νὰ τονίσει καὶ κάτι ἀκόμη. Δηλώνει τὴ σημασία τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς, διότι τὰ φαινόμενα γίνονται προσιτὰ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως, ἀφοῦ ὅλοι διαθέτουν αἰσθήσεις καὶ νοητικὴ δύναμη πού εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ παράλληλα καὶ τὰ δημιουργήματα ἔχουν τὸ δικό τους λόγο μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μὲ τὴν παρουσία τους μιλοῦν στὸν καθένα καὶ ἐκθέτουν τὸ εἶναι τους ὡς ἀντικείμενα μελέτης στὴν ἀνθρώπινη λογικὴ. Τὰ κρυφὰ γινόμενα ὅμως μέσα στὴ φύση εἶναι ζήτημα τῆς σοφίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὰ ἐρευνήσει σὲ βάθος καὶ νὰ φθάσει στὴ σκέψη πού τὰ κυβερᾷ. Οἱ ἀπόψεις αὐτῆς τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπως φαίνεται, γίνονται ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὸν Κλήμη τὸν Ἀλεξανδρεῖα, μὲ τὸν ὄρο, ὅμως, ὅτι ὁ νοῦς πού κυβερνᾷ τὸν κόσμον εἶναι ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος ὁ ὁποῖος δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν κτίση ἀλλὰ εἶναι αὐτὸς πού θέτει τὴν τάξη, τὴν ἁρμονία καὶ τὴν ὁμορφία σὲ αὐτήν.

Αὐτὸ εἶναι τὸ παντοκρατορικὸ θέλημα, νὰ φαίνεται σὲ ὅλους μέσα στὴ δημιουργία ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ σοφία, ἡ χρηστότης καὶ ἡ δύναμις πού συγκρατεῖ τὰ πάντα. Καὶ κατὰ τὸν ψαλμωδὸ «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα»¹⁰⁴.

103. *Στροματεῖς* 5,17 PG 8,16.

104. Ψλ. 18,2.

Πράγματι ὑπάρχει ἡ κυκλική κίνηση τῆς δημιουργίας καὶ ἀξίζει νὰ τὴν ἐρευνήσῃ κανεὶς καὶ νὰ φθάσῃ στὴν ἀνυπέρβλητη σοφία ποὺ γιὰ τὸν Πλάτωνα¹⁰⁵ εἶναι ἡ ἐξερεύνηση τοῦ οὐρανοῦ. Μπορεῖ οἱ φυσικοὶ φιλοσόφοι νὰ ἔκαναν τὴ θαυμαστὴ ὑπέρβαση τοῦ μύθου διὰ τοῦ Λόγου, ἀλλὰ καὶ ὁ προφήτης ἔχει νὰ προσφέρει μία μοναδικὴ ἀλήθεια σὲ αὐτὸν τὸν εἰδωλολατρικὸ κόσμο. Προσφέρει τὸ βιβλικὸ μήνυμα ὅτι ὁ Θεὸς μὲ τὸ Λόγο του δημιουργεῖ αὐτὸν τὸν θαυμαστό κόσμο, γι' αὐτὸ καὶ μεταφέρει τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς φύσης στὸν ἴδιο τὸν Θεὸ ὡς ὁμολογία πίστεως τῶν ἄλλων λαῶν. Ἐν γὰρ τὸ σοφὸ Ἡράκλειτο *ἡ φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ* καὶ γιὰ τὸν Δευτεροσαΐα οἱ λαοὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι ὁ Θεὸς τῆς βιβλικῆς πίστεως εἶναι αὐτὸς ποὺ κρύβεται, Ἦσ. 45,15.

Μὲ αὐτὴ τὴ σύγκριση Θεοῦ-κόσμου ὁ προφήτης κατορθώνει νὰ κρίνει μὲν τὴ θεωρία τοῦ Ἡράκλειτου χωρὶς νὰ τὴν ἀπορρίπτει καὶ τὴ μεταφέρει ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς φύσης σὲ αὐτὸ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ποὺ κινεῖται σὲ εὐθύγραμμη φορὰ. Δηλαδή ἀρχικὰ αὐτὸ τὸ κλειστὸ σύστημα τῆς φύσης ἀντιπαραβάλλεται στὴ σκέψη τοῦ προφήτη μὲ τὴν εὐθύγραμμη πορεία τῆς ἱστορίας τὴν ὁποία κατευθύνει μυστικὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς δημιουργὸς σὲ μία ἐλπιδοφόρα ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ. Τὸ κεντρικὸ πρόσωπο βέβαια σὲ αὐτὴν τὴν εὐθύγραμμη πορεία τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ *παῖς Κυρίου*, ὁ *πάσχων δίκαιος* ποὺ σκοπὸ ἔχει τὴ λύτρωση ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Μὲ τὴ φράση, *ἐσὺ εἶσαι Θεὸς ποὺ κρύβεσαι, Θεὲ τοῦ Ἰσραὴλ*, ὁ προφήτης ἀποδέχεται μὲν τὴν φυσιοκρατικὴ κοσμοθεωρία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ἀλλὰ μὲ ὄρους τῆς βιβλικῆς ἀντίληψης. Ἐντάσσει δηλαδή τὸ μυστήριον τοῦ αἰεὶ γίνεσθαι τῆς δημιουργίας μέσα στὸ θεϊκὸ μυστήριον τῆς ἱστορίας ποὺ ἔχει ἓνα συγκεκριμένον σκοπὸ καὶ λειτουργεῖται μυστικὰ. Τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι συγκεκριμένον ἀλλὰ καὶ κρυμμένον. Αὐτὸ εἶναι ποὺ συνιστᾷ τὴ Σοφία τοῦ Θεοῦ.

Στὶς δύο αὐτὲς κοσμοθεωρίες ποὺ συναντιῶνται ἐδῶ, τὴ φυσιοκρατικὴ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τὴ βιβλικὴ τοῦ Δευτεροσαΐα, ὑπάρχει μία κοινὴ συνισταμένη: ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ θὰ μπορούσαν, ἀδυνατοῦν νὰ καταλάβουν τὴν πραγματικότητα.

Γιὰ τὸν Ἡράκλειτο *«ἐνῶ τὰ πάντα συντελοῦνται σύμφωνα μὲ τὸ Λόγο, οἱ ἄνθρωποι μοιάζουν ἄπειροι. Δὲν καταλαβαίνουν τί κάνουν ὅταν εἶναι ξυπνητοί*

105. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι*, «Ἐπινομίς», 973A-992D. Ἐξετάζει τὶς τέχνες καὶ ἐπιστῆμες καὶ ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὲς δὲν εἶναι ἄξιες νὰ χαρακτηρίζονται ὡς σοφία. Μόνον ἡ ἐπιστῆμη τῶν ἀριθμῶν ταυτίζεται μὲ τὴ σοφία, ὅπως καὶ ἡ ἀστρονομία.

ἀκριβῶς, ὅπως λησιμονοῦν ὅσα πράττουν ὅταν κοιμοῦνται»¹⁰⁶. Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουν νὰ ξεπεράσουν τὴ δική τους λογικὴ καὶ νὰ ἐνταχθοῦν στὴ λογικὴ ποὺ λειτουργεῖ σὲ ὅλο τὸ Σύμπαν. Διότι ὁ λόγος, ὡς αἰώνια ἀλήθεια, εἶναι κοινὸς σὲ ὅλους καὶ ἐνῶ ὅλοι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἀναγνωρίζουν, δυστυχῶς προβάλλουν ὡς ἀλήθεια τὴ δική τους ἐξατομικευμένη προσωπικὴ γνώμη.

Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀκολουθοῦμε τὸν κοινὸ λόγο, γιατί τὸ κοινὸ εἶναι συμπα-
ντικό. Ἐνῶ ὁμως ὁ Λόγος εἶναι κοινός, οἱ πολλοὶ ζοῦν σὰν νὰ ἔχουν ἰδιαίτερη
φρόνηση¹⁰⁷. Ἄν ὁ ἀτομικὸς λόγος ποὺ ἀνήκει στὴν ψυχὴ δὲν εἶναι «ὁμόλογος»
μὲ τὸν καθολικὸ, τὸν κοινὸ λόγο, μένει ἀτροφικὸς, ἂν ὁμως βρῖσκεται σὲ ἐπι-
κοινωνία καὶ συμφωνία μαζί του, τότε αὐξάνεται συνεχῶς καὶ ἀποκτᾶ τέτοιο
βάθος ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ φτάσει¹⁰⁸.

Γιὰ τὸν ΔΗ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι τυφλοὶ καὶ κουφοί. Δὲ βλέπουν πῶς ἐνε-
ργεῖ ὁ Θεὸς στὴν ἱστορία. Δὲν προσλαμβάνουν τὰ μηνύματα ποὺ ὁ ἴδιος στέλνει
καὶ δὲν καταλαβαίνουν πῶς προωθεῖ τὸ σχέδιό του γιὰ ὅλα τὰ ἔθνη.

Ἄλλο εἶναι ἡ φύσις ποὺ κρύπτεσθαι φιλεῖ καὶ ἄλλο ὁ Θεὸς τοῦ ὁποῖου ἡ
φρόνηση καὶ ἡ σοφία γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἀνεξερεύνητη¹⁰⁹.

Μπορεῖ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ μάλιστα ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ νὰ μὴν εἶναι σὲ
θέση νὰ προσλαμβάνουν τὰ μηνύματα ποὺ στέλνει ὁ Θεὸς μέσα στὴν ἱστορία.
Ὁ προφήτης ὁμως καὶ βλέπει καὶ ἀκούει καθαρὰ τὰ μηνύματα τῶν καιρῶν.
Διακρίνει τὸ κρυμμένο σχέδιο τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία ὄλων τῶν
ἀνθρώπων ποὺ προωθεῖται μέσα στὴν ἱστορία καὶ παίρνει ὑπόσταση στὸ πρό-
σωπο τοῦ πάσχοντος δικαίου. Γνωρίζει τίς ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ στοὺς πατέρες
καὶ βλέποντας τὴν πορεία τῆς ἱστορίας διακρίνει ὅτι αὐτὲς προοδευτικὰ θὰ
πραγματοποιηθοῦν, γιατί «τὸ ρῆμα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα»¹¹⁰.

106. Ἀπόσπ. (DK) 6(1), ΣΕΞΤΟΣ, *Πρὸς μαθηματικούς* VIII,132: «τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν εὐόκασι, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων ὀκείων ἐγὼ διηγέμμαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅπως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὀκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν ὀκωσπερ ὀκόσα εὐδόντες ἐπιλανθάνονται».

107. Ἀπόσπ. (DK) 15(2), ΣΕΞΤΟΣ, *Πρὸς μαθηματικούς* VII,133: «διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ (ξυνῶ τουτέστιν) τῷ κοινῷ ξυνός γὰρ ὁ κοινός τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνού ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν».

108. Ἀπόσπ. (DK) 115 καὶ 45, πρβλ. ΒΕΪΚΟΥ Θ., *Οἱ προσωκρατικοί*, σελ. 112.

109. Ἦσ. 40,28 «οὐδὲ ἐστὶ ἐξεύρεσις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ».

110. Ἦσ. 40,8.

Πέρα από τη μυθολογία και τη φιλοσοφία.

Ἡ παραπάνω ἔρευνα ὁδηγήθηκε ἀπὸ τὴ λέξη «νήσοι» ποὺ λειτούργησε ὡς μίτος τῆς Ἀριάδνης μαζί μὲ τὰ φωτεινὰ σημεῖα ποὺ ἄφησε ὁ ἑλληνιστὴς Ἰουδαῖος μεταφραστὴς ἀπὸ τοὺς ἑβδομήκοντα (Ο΄) στὸ κείμενο. Ἔτσι προχώρησε μέσα στὸ λαβύρινθο τῶν συλλογισμῶν τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῆς προφητικῆς διαλεκτικῆς γιὰ νὰ φθάσει τελικὰ στὴν παράσταση τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ. Ἄν αὐτὴ ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ποὺ ἔγινε στὰ κείμενα ἀντικατοπτρίζει πράγματι βásiμα δεδομένα, τότε θὰ μπορούσε νὰ μιλά κανεὶς μὲ βεβαιότητα γιὰ τὴ σοφιολογία τοῦ Δευτεροῦσαῖα. Εἶναι μία σοφιολογία ποὺ γεννιέται κατὰ τὴν ἐποχὴ μετὰ τὴν αἰχμαλωσία σὲ ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον περιβάλλον μίας πλουραλιστικῆς κοσμοπολίτικης κοινωνίας τῆς ἀχανοῦς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας ὅπου συναντιοῦνται πολλὰ ἔθνη.

Ὁ διάλογος τοῦ προφήτη ποὺ γίνεται σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο θέτει τὰ θεμέλια καὶ τὶς ἀρχὲς ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς. Αὐτὸ τὸ οἰκουμενικὸ ἀνοιγμα φαίνεται ὅτι συνεχίζεται ἀπὸ ἐνεργοὺς παράγοντες τῆς κοινωνίας καὶ ἀξιωματοῦχους τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως καὶ τῆς Ἰουδαίας, ὅπως δείχνει παρακάτω τὸ κείμενο τοῦ λεγόμενου Τριτοῦσαῖα, κεφ. 56-66. Καὶ ἐδῶ οἱ νῆσοι ὑπομένουν τὸν Κύριο, Ἦσ. 60,9 καὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἡ προφητικὴ ὑπόσχεση ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη θὰ δοῦν τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ δεχθοῦν τὰ σημεῖα του ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους του, Ἦσ. 66,18-19. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἔθνη εἶναι καὶ ἡ Ἑλλάδα μαζί μὲ «τὰς νήσους τὰς πόρω», ποὺ μᾶλλον παραπέμπουν στὴ Σικελία καὶ τὴν Κάτω Ἰταλία μὲ τὶς πολλὲς φιλοσοφικὲς σχολὲς τους.

Οἱ θεολογικὲς διεργασίες ποὺ γίνονται σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο αὐτὴ τὴν ἐποχὴ παρουσιάζουν τὴ Σοφία τοῦ Θεοῦ νὰ ἀγγίζει καὶ τὸ μυστήριο τῆς δημιουργίας καὶ τὸ κεκρυμμένο μυστήριο τοῦ Θεοῦ. Ὑπάρχουν ἔντονος οἱ μυθολογικὲς ἐπιδράσεις τῶν θηλυκῶν θεοτήτων ποὺ προσωποποιοῦν τὴ Σοφία τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ φιλοσοφικὲς ἀναζητήσεις ἐπίσης ποὺ ἐντοπίζουν τὴ συνεκτικὴ δομὴ τοῦ κόσμου μὲ σοφὸ τρόπο, ἀλλὰ ἡ προφητικὴ σκέψη δίνει νέα προοπτικὴ.

Κινεῖται πέρα ἀπὸ τὸ μῦθο καὶ τὴ φιλοσοφία, γιατί ἐπικεντρώνεται στὶς συγκεκριμένους ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πατέρες καὶ στὶς ἐλπίδες τοῦ Ἰσραήλ. Ἀνοίγεται στὰ ἔθνη καὶ καταθέτει μὲ θάρρος τὸ μήνυμά του γιὰ τὸ μυστήριο τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ ἀποκεκρυμμένη σοφία τοῦ Θεοῦ γίνεται ὑπόσταση, γιατί ἔχει ἀντικειμενικὸ ἀντίκρισμα «τὸν ἐρχόμενον ἐν ὀνόματι Κυρίου». Ἡ εὐθύγραμμη ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ τῆς ἱστορίας ἀπελευθερώνει μὲ δόξες τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀέναη κυκλικὴ κίνηση τῆς φύσης καὶ τῆς

φθορᾶς στην οποία είναι κολλημένος και του δίνει την υπόσχεση τῆς καινούργιας πραγματικότητας.

Ἐάν ὁ στίχος Βαρ. 3,38 «ἀργότερα ἢ Σοφία τοῦ Θεοῦ φανερώθηκε πάνω στή γῆ καί συναναστράφηκε μέ τοὺς ἀνθρώπους» θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἐρευνητῆς ὡς μία μεταγενέστερη προσθήκη¹¹¹ σὸ κείμενο, ἡ παρούσα μελέτη ἀποδεικνύει τὸ ἀντίθετο. Ὁ στίχος αὐτὸς πρέπει νὰ θεωρεῖται τὸ συμπέρασμα καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς προφητικῆς παρέμβασης ποὺ ἔρχεται σὲ διάλογο μέ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη.

111. ΠΑΖΑΡΕΚΗ ΜΑΡΙΑ Ι., *Ἀπὸ τὴ Σοφία σὸ Λόγο καὶ σὸ Πνεῦμα. Προβληματισμοὶ στὴ Σοφιολογικὴ Γραμματεία*, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 123. Πρβλ. ΧΑΣΤΟΥΠΗΣ Α. Π., *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1981, σελ. 464. MURPHY R.E., "The Personification of Wisdom", *The Wisdom in Ancient Israel*, Cambridge 1995, σελ. 464.